

ПРОФ. ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ (ЛЬВІВ).

УКРАЇНА Й ІТАЛІЯ.

ОГЛЯД ВЗАЄМИН ДО 1914 Р.

УКРАЇНА Й ІТАЛІЯ.

Огляд взаємин до 1914 р.

I. Зв'язки грецьких колоній над Чорним Азовським морем із Римом.

Зв'язки України з Італією порушувалося вже не раз у науковій літературі, але тільки принагідно, епізодично, при обговоренні інших справ. А це такий цікавий і важкий розділ, що варто б оглянути його у загальному конспекті,—бодай короткому й побіжному. Тому не претендуючи зовсім на повноту, я хочу висловити з того приводу кілька гадок, вказуючи на деякі важніші з цього боку моменти, які треба би опрацювати докладніше.

Почини зв'язків української території з Італією сягають дуже давніх часів. Вже старим грецьким колоніям на побережжях Чорного й Азовського моря доводилось стикатися з Римською державою. Від II-го стол. пер. Хр. виступають у тих колоніях італійські, передусім римські мотиви й фабрики, що міцніють із зростом політичного впливу Риму в цих сторонах. І так Тіра переходить у I. ст. по Хр. під пановання Риму—за Нерона Рим загалом вмішується енергійно в чорноморські справи. Ольбія за Антоніна шукала помочі в Римі, а з кінцем II ст. (196-8) за Септімія Севера перейшла під його владу; Херсонес разом із Боспорським царством також дістався під римську зверхність—сліди римського пановання подибуються у тих колоніях ще в III й IV ст. Тоді також (274 р.) тратить Рим Дакію, що обіймала собою карпатські й закарпатські краї.

Торговельні зносини української території з римським світом посвідчують також нахідки римських монет на українських землях. Це дуже рідко консулярні монети, а переважно

ВНООФ
Зірено 20 10 р.

Центральна
наукова бібліотека
АН УРСР
Акт № 197
№ 12

цісарські срібні I—III ст. по Хр. Стрічаємо їх передусім багато на середньому Подніпров'ю, на Волині, Подністров'ю й далі на північ. Знаходять їх не тільки поодинокі, а й цілими скарбами навіть по кілька соток монет. Аж із IV—V ст. такі монети стають рідші, хоч трапляються і більшими скарбами. Додам, що ті монети знайдено в Бердичівському повіті, Ровенському коло Чернигова, в поріччю Дінця, в Могилівському окрузі (ок. 2000 монет і ін.) ¹⁾

Та усі згадані політично-торговельні стичності з римським світом мали тільки посередній характер і тому вони позначились хиба чисто зовнішнім впливом на предків української людности (монети, посудина й под.). Глибший вплив на українців здобуває собі італійсько-романський світ аж тоді, коли українські племена посунули своє масове розселення ближче до меж Римської імперії, осідаючи над Дунаєм і над Чорним морем. Це сталось у чорноморсько-дунайській добі історії українського народу, в IV—IX ст. по Хр.

II. Чорноморсько-дунайська доба.

Цю добу схарактеризував прегарно акад. Мих. Грушевський у I-му томі своєї капітальної історії української літератури— і там розкинено багато дуже цікавих та цінних гадок на цю тему, гадок, що просто відкривають новий світ для дослідників українського народнього побуту, культури, світогляду, усної словесности. Згадаю тут про найважливіші висліди цієї переломової праці акад. М. Грушевського, обмежуючись до українсько—романських взаємин.

Представляючи собі слідом за Тацитом слов'янський побут у I ст. по Хр. як двоїстий: господарський і воїничий, думає акад. М. Грушевський, що вже в II—III ст. словянський елемент брав участь у походах на римські провінції, бо в V і VI ст. бачимо вже, що словянські й антські дружини йдуть походом на римську державу разом із гунськими, турецькими й аварськими ордами. Так антсько-українське розселення увійшло безпосередньо в круг також римської цивілізації, а це разом з іншими культурними впливами (передусім азійськими) дало почин сильнішому, ніж досі, культурному розвитку українських племен, що стають тепер загалом на чолі слов'ян. Стикаючися з римським світом та оселяючись по його культурних осередках, набираються передові полки антського

¹⁾ Гл. про усе сказане ширше: Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том. I. Вид. третє. Київ, 1913.

розселення техніки й культури з перших джерел та являються посередниками між середземною, античною й орієнтальною культурою та своїми земляками. Між ними розвиваються військові організації, повстають ватажки, впливові династії, аристократія, королі. Так передусім у приморських краях приготовляються, здається, елементи княжої управи й дружинного укладу пізніших часів. Попри те грали тут не маловажну роль найрізніші духово-релігійні впливи—і в південних частинах української території велася цікава боротьба, в якій виступають: грецьке й римське поганство, культури єгипетські, вавилонські, іранські, юдаїзм, офіційальне християнство й різні християнські секти. Цей цікавий культурний синкретизм доходить до свого вершка в VII—VIII ст., під охороною хозарської орди, коли то антські племена дістали великі простори аж до Дунаю. Тоді й найбільше довелось українській людині зіткнутись безпосередньо з останками римського життя за Дунаєм.

Ці різноманітні культурні стичності полишили глибокий слід у культурно-духовому життю українського народу. Вони схилили пізніших українців, що прийняли візантійську ортодоксію, до толерантності супроти інших віроісповідань і спричинили, що київська духовна й матеріальна культура не стала тільки відблиском візантійства, а перетворилась у складну синтезу різноманітних течій, перетворених доволі самостійно українським життям.

У часах таких живих культурних стичностей процвіла буйно й українська усна словесність. Грецько-романський елемент, що з ним зіткнулася українська людина, вплинув між іншими на українську пісню, передусім із формального боку—може бути, що тоді й переймає вона рівноскладові пісенні форми з тенденцією до римованих закінчень і середвіршових римовань. Українські розселенці з Чорномор'я і Подунав'я прийняли—може бути—цей склад та передали його своїм північним землякам, звідки взірці цього пісенного складу пішли й далі—між білорусинів і великорусів. Однак зав'язки рівноскладового ритмічного типу й речитативного були правдоподібно між українськими племенами вже й перед чорноморсько-дунайським розселенням, в добу слов'янсько-балтійської спільноти або й ще раніше, тільки ті зав'язки підпали в чорноморсько-дунайській добі сильнішим грецько-римським впливом, на які знов налягли ще й інші впливи.

Тоді й можна думати про визначний вплив різних римських обходів та свят на українські обряди. І так н. пр. початок

старого річного круга, що починався місяцем перед «Колядою», має в собі приблизно двотижневий час між Воведенієм (21 падолиста старого числення) і Варварою (4 грудня ст. ст.). Цей час відповідає приблизно римським брумаліям, що були популярні власне в тракійських краях, де розвивались словянсько—тракійські стичності під впливами грецько-римської культури. Свято зими, «бруми» було в цих краях разом святом хороводів на честь Діоніса з лицами вимазаними винною гущею й под. За брумаліями йшли в римському календарі в грудні—сатурналії на честь Сатурна й його жінки Опс, подавців урожаю на полі й городі. Святковано їх жертвою, традиційною трапезою дарунками, грами й забавами. Після того наступали січневі календи й воти з прилюдними відправами на добро в новому році. Із розширенням християнства ті свята злучено з Йорданом та Різдом. Ті римські свята не полишилися без впливу й на українські обходи нового року. Найбільше слідний цей вплив у маскованих обходах, танцях, співах і поздоровленнях з того часу. Немає сумніву, що почини таких обходів були між українським населенням і без римських впливів ¹⁾, але певне скріпились вони під римськими впливами. Акад. М. Грушевський вказує на пр. на назву провідника колядників—береза, румунський «бреза», що являється з маскою: кози, вовка, птаха. Між нашими колядниками буває також деколи «коза» (у перебранні) або незручний «кінь» для потіхи публіки. Крім кози ходять також перебрані декуди за діда, бабу, єврея й под. Здається, ті комічні фігури стоять у зв'язку з традицією римських новорічних забав, коли по домах ходили перебрані штукарі й скоморохи. Можливо, що й коза в ролі «полазника», що приносить урожай, має в собі також дещо з запозичених впливів. У новорічній трапезі добачували ще Веселовський й Потебня деякі спомини з римського жертвування поросяти—а обходи Василя й Маланки перебраною замаскованою молодіжжю (князь і княгиня, дід і баба, циган і циганка, єврей і жандарм, водження кози й под.) виявляють також не одне з романсько-балканських запозичень. Полишаю на боці гадки деяких учених, що в повитанні весни й її дочки у весняних піснях добачували паралелю античної Деметри й її дочки Персефони або з мітом про Адонія,—зазначу тільки, що таких тракійсько-грецько-романсько-слов'янських стичностей в українській різдвяно-новорічній та великодній обрядності знайшлось би більше, тільки вони ще належно не вистудіовані.

¹⁾ На самостійні почини маскованих забав між слов'янами вказував вже давніше в польській літературі н. пр. М. Шрайбер.

Цікаві стичності України з римським світом бачимо й на інших полях фольклору. Вже Бенфей, а далі й інші дослідники аж до М. Грушевського, показали, що Україна служила здавна мостом, через який переходили грецько-римські та індійсько-єврейсько-арабські, а то й ще старші вавилонські теми звіринного епоса—на північ, захід і схід. Також не зовсім ще перестаріла гадка Л. Колмачевського, що добачував у звіринному слов'янському епосі взірці: середньовічні латинські, грецькі й особливо індійські. Так н. пр. латинські перерібки грецьких байок Езопа мали доступ і на Україну.

Натяки українських веснянок на те, що весна принесла парубкам «мандрівочку» або «шабельки, щоб ішли до війни», вказують може на давню організацію наших парубоцьких дружин у воєнні ватаги з весною, як це було паралельно й у римлян, у яких від 17 до 24 березня відбувалися: воєнний перегляд, чищення зброї та воєнні танці саліїв.

Вже в XII ст. називається у нас святотроїцька неділя—русальною. Ця назва (як і русалія) пішла від римських: *rosalia*, свята рож (кінець мая), що було й початком літа та разом і днем предків. І на Україні перенесено на цей день поминальне свято з його гамірливим характером, що вже був даний, здається, старою традицією, але доповнився балкансько-романськими впливами.

Далі у весняному хованні Коструба й літньому похороні Ярила добачують паралелю до римських адоній та інших обрядів смерти бога-природи й замирення природи на зиму.

Приглядаючись українському казковому матеріялові, стрінемося тут знов із численними італійськими, коли не впливами, то хоч паралелями, хочби навіть прийшлося обмежити давню гадку Бенфея, що казкові мотиви дадуться звести у великій часті до індійських взірців, які через мусулман дісталися до Візантії, Італії й Еспанії, а через монголів до Східньої Європи. Я думаю, що не один казковий мотив знайшов би своє джерело в легендарній поезії (також італійській)—передусім у казках пізнішого походження. Але ця справа ще зовсім не вистудіована, бо й не вистудіована належно українська легендарна література ¹⁾. Сліди ще старших від легендарних, староримських впливів на—українську казку маємо вже вказані хочби у перших проблисках у студії проф. Сонні, що обговорює українські й великоруські теми про долю; він

¹⁾ Деякі питання з цього обсягу порушено в IV-ому томі «Історії укр. літератури» М. Грушевського, про що буде ще згадка нижче.

показує, що доля—це римська фортуна й її ідея зв'язана тісно з римським релігійним світоглядом і теми про долю знаходимо тільки в крузі старих романських стичностей (східні слов'яни, серби, грузини, ромуни, греки, італійці, еспани). Так гадка про римські впливи на український фольклор здобуває собі з часом що раз трівкіший ґрунт (порівн. ще паралелі мотивів у казках про Оха).

III. Італійські колонії на Україні до XV ст.

Та від IX ст. відносини на Україні змінюються дуже. Під напором ріжних орд відпливає українська людність на північ, відсуваючись від Дунаю й Чорного моря. Разом із тим настають глибокі внутрішні зміни на українських землях: формується київська держава з князями на чолі, приходить християнська віра.

Римська держава давно була розбита, в Європі прийшли до значіння інші народи й держави. Але зв'язки України з Італією не перервались так зовсім. Київ містив у своїх валах численні колонії чужоземців, передусім купців. І ось н. пр. у Слові о полку Ігореві з кін. XII ст. згадуються між іншими й «Венецици»—здається, венецькі купці в Києві. А в XIII ст. (1247 р.) застав у Києві італійських купців Пляно Карпіні, що переїздив туди у кримську орду. Він вичисляє поіменно кількох купців із Генуї, Венеції, може й з Пізи, та додає, що їх було багато. Акад. М. Грушевський думає, що перед татарським погромом мусіло бути тих купців більше¹⁾. В пізніших часах стрічаємо італіянців у Тмуторокані. В XV ст. виступають у Матрезі окремі володарі з генуезької родини Гвізольфо, залежні від генуезької республіки й від місцевих татарських династій, аж доки вона не дісталась 1475 р. під владу турків²⁾.

IV. Релігійні зв'язки України з Римом до 1596 р.

Попри ті торговельні зв'язки, про які маємо тільки уривкові відомості, кріпшають що раз більше релігійні взаємини з Римом. Найновіші дослідники думають, що християнство почало поширяться по українських землях вже дуже скоро, мало що не від апостольських часів. І вже далеко до хрещення Русі Володимиром приходило це християнство не тільки з Візантії,

¹⁾ М. Грушевський. Історія України - Руси, II^а (1905), ст. 273. ²⁾ Там саме, ст. 514.

але й із Заходу, в римсько-католицькій формі. Так н. пр. на просьбу кн. Ольги прислав цісар Отто I у 961 р. для Київської Русі єпископа Адальберта, а за кн. Ярополка I. (здається, від 969 р.) почало таки добре поширяться християнство з західних джерел. Тому не дивно, що відома легенда про вибір віри Володимиром Вел. згадує й про його вагання в латинський бік¹⁾. Легендарне забарвлення має також пізніше оповідання про присилку посольства папою Інокентієм III до кн. Романа з намовою прийняти латинську віру та з обіцянкою помочи. Роман мав тоді відбутися з папськими послами диспуту, а вона скінчилась тим, що князь вийняв меч і заявив, що тільки ним хоче купувати володіння. Однак можливо, що папа прислав тоді якесь посольство до Романа²⁾. І загалом Західня Україна, виставлена більше від інших українських земель на західньо-європейські впливи, мусіла вже силою свого географічного положення входити в частіші зносини з Римом—що й не було дивне при відомій релігійній толеранції українців, які не відносилися на ділі ворожо до латинян навіть після розриву Царгороду з Римом за часів патр. Керулярія 1054 р. (пригадаю хоч тільки кн. Ізяслава й його сина). Тому Рим заходився приєднати для релігійної справи передусім Західню Україну. Не знати, з чєї ініціативи видав папа Інокентій III 7 жовтня 1207 р. два листи до угрів і до українців чи радніше до усієї Русі та вислав з ними легата кардинала Григорія з припорученням—між іншим—також підготувати справу релігійної унії в Галичині. Але це посольство з різних причин (передусім княжі міжусобиці й ін.) не мало успіху. Справу унії відновив угорський король Андрій, що після окупації Галича 1214 р. віддав його своєму малому синові Коломанові та задумав скріпити нові відносини унією галицької церкви з Римом. Тому Андрій звернувся до Інокентія III з проською поручити остригомському архієп. Іванові коронувати Коломана на короля Галичини, заявляючи рівночасно, що галичани готові злучитися з римською церквою під умовою збереження їх обряду. Папа прийняв лист Андрія радо, але коронація Коломана відбулася аж в зимі 1215—16 р. й аж тоді відібрав арх. Іван від

---

¹⁾ Найновішу працю про почини християнства на Україні почав оголошувати у львівських «Записках Чина св. Василія В.» (т. III, вип. 1-2, Жовква 1928, ст. 1—39) Вячеслав Заїкин у нескінченій ще статті: «Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969—979)». Тут і подано більше вісток про перші кроки християнства на Україні й вчислено літературу предмету. ²⁾ Михайло Грушевський: Історія України Русі III². У Львові 1905, ст. 11.

галичан присягу вірності для короля й папи, запевняючи ненарушеність грецького обряду. Одначе усе скоро попсувалося, бо проти угрів вибухло в Галичі повстання, їх прогнано в кінці 1219 р. й разом із тим церковна унія в Галичині—перша справжня церковна унія на галицькій землі—упала. Додати б ще, що на IV Лятеранському соборі 1215 р. прийнято корисні для галичан—уніятів ухвали що до співжиття латинників з уніятами. Унію на Україні підготовляє далі чин домініканів, що в 1222—1227 рр. появляються на українських землях та заходять аж до Києва. Полишаючи на боці лист папи Гонорія III до всіх князів Русі з 1227 р., згадаю про лист папи Григорія IX з 1231 р. до якогось князя Русі, від якого папа вже домагається, щоб він прийняв латинство (в супротивності до акції папи Інокентія III). Такий спосіб поступовання доводив тільки до ворожнечі між латинниками й православними й перші виразні прояви такої ворожнечі маємо власне з тих часів. Домінікани, що також пішли по цій лінії, діждалися незабаром прогнання з Києва, вони знайшли пристановище в Галичі, де їх конвент повстав 1238 р. Разом із тим і повстає перше латинське (опатівське) єпископство на Русі в 1232—3 р. Татарський наступ на Україну, що загрожував також усій Європі, приневолив римську курію звернути увагу й на Русь—і ось на першому Ліонському соборі 1245 р. рішено спільно з Русю вести боротьбу з татарами. Увагу собору на Русь вспів звернути один із його учасників—невідомий нам ближче руський владика Петро, що мав, здається, тільки півурядову місію до Ліону. Др. С. Томашівський висловив погляд, що тим руським гостем на Ліон. соборі був київський митрополит Петро Акерович (1242—1245).¹⁾ У відповідь на таке посольство передав папа Інокентій IV через свого посла до татар Пляно Карпіні Романовичам булю й поручив Карпіні Данила й справу церковної унії з Галицько-волинською державою. І справді папські послі стрінулися за посередництвом кн. Василька 1245 р. у Володимирі з представниками галицько-волинської церкви та обговорювали не тільки унію з Римом, але й евентуальну поміч папи проти татар. Одначе кінцеве рішення відложено аж до повороту кн. Данила, що власне тоді вибрався до Орди. З кінцем лютого 1246 р. стрінули послі за Дніпром Данила, що гірко упокорений вертав домів. Данило видно заапробував становище Василька, коли 3 мая 1246 р. видала римська курія аж 7 листів на Русь.

¹⁾ С. Томашівський. Петро, перший уніятський митрополит України-Русі. Друге вид. Львів 1928.

Але так щасливо розпочаті перші кроки стрінули скоро рішучі перешкоди, передусім тому, що папа звернув увагу найбільше на церковну унію, а не на справу помочи Данилові проти татар. Коли ж літом 1247 р. папські послы вертали від татар, приймали їх кн. Данило й Василько дуже ввічливо й після наради з владиками й боярством рішили приступити до церковної єдності з Римом, застерігаючи певні привілеї для української церкви і що найважніше—поміч проти татар. До Ліону вислано ще перед тим посольство під проводом ігумена Григорія. Вислідом тих нарад був цілий ряд папських буль із кінця серпня й початку вересня 1247 р. Та хоч Данило дістав від папи королівську корону, то таки в 1248 р. його зносини з курією перервались найбільше тому, що Данило не бачив реальної помочи з боку папи проти татар, що саме тоді насували новою хмарою під проводом Куремси. Митрополита Кирила, винесеного Данилом, посвятив у Нікеї грецький патріярх,—видимий знак, що ця унія упала ¹⁾.

Деяку ролю відіграв Рим також у часі боротьби польського короля Казимира з Галичиною. Десь у червні 1341 р. доніс Казимир папі, що вражений убивством галицького князя Болеслава й латинників він рушив із військом на Русь, щоби її завоювати. Та під напором татар присяг він мати в своїй опіці нарід, обряди та звичаї Руси,—і ось тепер просить він у папи диспенси від цієї присяги. Знов в одній папській булі є вістка, що Казимир просив у папи помочи проти боярина Детька й татар і папа поручив єпископам Польщі, Угорщини й Чех голосити хрестоносний похід проти татар. Булею з 1343 р. папа відступає Казимирові дволітню десятину з польських єпархій на боротьбу з татарами, русинами й литовцями. У 1345 р. вороги Казимира доносили папі, що він помирився з литовськими схизматиками (русинами) і Казимир виправдувався з того. У 1351 р. подає Казимир папі перебільшені й видумані вістки про те, неначеб то він вспів підбити собі багато земель невірних русинів, де можна би утворити 7 великих єпархій з метрополією, і що один сильний руський князь вихрестився на латинство з родом і з дружиною, але татари з литвинами непокоять його державу. І знов у 1352 р. папа поручив польським єпископам голосити хрестоносний похід проти татар. Осінню 1354 р. папа відступив Казимирові половину десятини з церков-

¹⁾ Про ці справи дав гарну працю: Микола Чубатий. Західна Україна і Рим у XIII. віці у своїх змаганнях до церковної унії (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові 1917, т. СХХІІІ—СХХІV).

них доходів на боротьбу з поганами (литовцями, татарами), а кілька місяців пізніше й цілу десятину на 4 роки. Подібно й 1369 р. відступлено Казимирові для такої ж мети усю десятину на 2 роки. Вислід тої боротьби був для Західньої України некорисний: вона втратила галицько-волинську спадщину з західніми волинськими волостями.¹⁾

З упадком державної самостійности України дістається велика частина українських земель під католицьке польське правління—й зовсім зрозуміло, що уніонні змагання стають тепер що раз поважніші. Але й тепер ще довгтй час ініціатива в тому ділі виходить від правительства, а не від руського духовенства чи суспільности. Вже Ягайло думав про пляни церковної унії. Перший слід таких стремлінь маємо з осені 1396 р., коли то Ягайло відбув конференцію з митр. Кипріяном у справі злуки руської церкви з римською. Ураджено удатись до патріярха з проханням, щоб вислав відпоручників на церковний синод, що мав би відбутись десь на Русі. Патріярх не відповідав виразною відмовою, але вимагав скликання вселенського Собору, на який у цю пору не час. Непевне, чи на з'їзді Кипріяна з Ягайлом і Витовтом у Милолюбові 1405 р. говорено що про унію—зрештою Кипріян скоро вмер і справа унії затихла. Вона відживає, коли заговорено про поставлення окремого митрополита для єпархій Литви й Польщі. Здається, що бажання мати власного митрополита прихильного унії вплинуло на рішуче домагання Витовта відлучення литовської метрополії. Кандидат на цю метрополію Григорій Цамблак був племінником Кипріяна й надавався до продовження його уніонних планів. Протягом 1415 р., коли протягався вибір митрополита, Ягайло доволі живо займався унією при помочі свого агента, якогось Федора з Царгороду, домініканського вікарія. В листопаді 1415 р. став Цамблак митрополитом і згоджувався на плани Ягайла й Витовта що до унії, але без грецької церкви не хотів нічого робити на власну руку. Під напором Ягайла він згодився навіть поїхати на Констанцький собор у лютім 1418 р., щоби там заявити свою прихильність до унії. В Констанці повитано Цамблака з великими почестями й на соборі він виголосив похвальне слово, а папа прийняв його на авдієнції, на якій прочитано Цамблакову мову в латинському перекладі. Але з усієї справи не вийшло нічого позитивного.

Уніонні змагання виступають знов за Свитригайла, що спричинив висвячення на митрополита усієї Русі Герасима,

¹⁾ М. Грушевський. Історія України-Руси, III². У Львові 1905, ст. 22—55.

якого задумав ужити для переведення унії. В 1433 р. вислав Свитригайло листи до Базельського собору з впевненням про охоту до унії, а в найближчому році разом із Герасимом вислав листи до папи в тій справі. Папа відповів булями з порученням скликати собор руського духовенства, щоб добути повноважність для ведення переговорів. Але були перехоплені, а й сам Свитригайло позбувся скоро Герасима.

На згаданий Базельський собор 1433 р. прибули послі від візантійського царя—між ними й руський митрополит Ісидор для переговорів про зложення загального собору обох церков—східньої й західньої. Такий собор відбувся справді у Ферарі, куди й прибув з великою парадом також Ісидор. Незабаром перенесено собор до Фльоренції, а коли тут унія знаходила опір між східніми єпископами, на бажання візантійського імператора відбулася його конференція з грецькими єпископами. На цій конференції Ісидор перший подав отверто голос за унією й за його впливом вчинило те саме й багато інших грецьких єпископів. За унією промовляли тоді передусім політичні аргументи—Візантія потребувала негайно помочи проти турків. У липні 1439 р. проголошено формальну злуку обох церков, а Вісаріон нікейський та Ісидор дістали титул кардиналів з ріжними привілеями. Але хоч унія знайшла в Ісидорі талановитого й щирого прихильника, не вийшло й тепер із неї нічого, політичні обставини не сприяли тому ділу, бо польсько-литовське правительство й духовенство стануло по боці Базельського собору, що виступив проти папи й проголосив скликаний папою Ферарсько-Фльорентійський собор неважним. Так унія впала й Ісидор подався 1442 р. до Риму, звідки не вертав, хоч 1443 р. Володислав видав грамоту прихильну унії. У 1451 р. Казимир передав—ще за життя Ісидора—управу православної єпархії вел. князівства Литовського московському митрополитові Іоні. Наступник Ісидора митроп. Григорій, присланий римською курією, мусів скоро зложити якусь заяву в справі унії, але хотів таки признання царгородського патріярха—тим самим зазначуючи розрив з унією. Після його смерті настали замішання в руській церкві. Православний собор 1473 р. вислав якесь письмо до папи, але не дістав на нього відповіді. В марті 1476 р. появляється голосне послання Михаїла до папи (Посельство до папежа римского); воно гаряче оспорюване з боку деяких дослідників, однак акад. М. Грушевський приймає його автентичність в основі, хоч у теперішній своїй редакції воно полишає деякі сумніви. На це послання відповів папа булею,

якою .реабілітував руський обряд. Двадцять літ пізніше повторилася знов спроба унії за митроп. Йосифа Болгариновича, що хотів перевести її в порозумінні з Царгородом і Римом. Але на його лист папа не дав відповіді, бо—як писав до вел. кн. Олександра—зневірився в унії. Та й обставини не сприяли тоді унії. Йосиф скоро помер, а єдиним вислідом його змагань була папська буля 1501 р., яка зносила друге хрещення православних, що лучилися з Римом. ¹⁾

З кінцем XVI ст., у 1596 р., прийшло до заключення берестейської унії—однаке історії тої унії не буду вже переповідати ²⁾, полишаючи на боці й далші зв'язки України з папським престолом у Римі. Ті зв'язки вже, розуміється, не перериваються аж до нинішнього дня, бо унія, як відомо, держиться серед частини українського населення й досі; та ті справи належать уже до історії церкви.

Тут тільки додам ще коротку згадку про деякі збірки документів з того обсягу, що мають не тільки церковне, але й загально-культурне чи політичне значіння. Багато архівного матеріалу містить видавництво: «Россія и Италия», якого появилася 4 томи у 7 книжках у 1907—1927 рр. ³⁾. Тут маємо між іншими такі цікаві для України статті Е. Шмурла: «Ватиканский архив» (I, 1907 р.); «Бумаги Иезуитского ордена в Римском Государственном Архиве» в 1566—1705 рр. (I, 2, 1911); «Опись польской нунциатуры XVI века» (II, 1, 1908 і II, 2, 1913); про Юрія Крижанича (III, 1, 1911); «Польская нунциатура Болоньетти», «Венецианская нунциатура Болоньетти», «Польская нунциатура Марескотти» (III, 2, 1915); «Архив Пропаганды»—від 1622 р. (IV, 1927).

Ватиканські матеріяли до історії України почав видавати Степан Томашівський, але видання остало нескінчене ⁴⁾. Тут надруковано: 1) Донесення Джьованні де Торрес, архиєпископа

¹⁾ Перегляд релігійних зв'язків України з Римом аж до XVI ст. дає: Михайло Грушевський. Історія України-Руси, V. У Львові, 1905, ст. 508—539. ²⁾ Про це гл. докладніше: Ярослав Гординський: Акад. Кирило Студинський як дослідник літератури XVI й XVII ст. Львів 1930, ст. 41—49. Найновіші праці про зв'язки України з Римом вчисляє: І. К - и й. Україна й Апостольська столиця в українській історіографії останнього десятиліття—львівська «Нова Зоря» 1929 р., ч. 38. ³⁾ Россія и Италия. Сборник исторических материалов и исследований, касающихся сношений России с Италией—зразу: Издание Императ. Академии Наук, опісля: Издание Академии Наук СССР—у Ленінграді.

⁴⁾ Стефан Томашівський: Ватиканські матеріяли до історії України. Т. I. Вип. 1. у Львові, 1919.

адринопольського в 1648—1652 рр.; 2) Донесення П'єтра Відоні, єпископа лодійського в 1652—1657 рр.

Крім того др. І. Свенціцький звернув мою увагу на рукописи «Національного Музею» у Львові під назвою: *Archivum gr. cat. Procuratoris Ruthenici Romani consistens ex copiis, typo impressis, litteris et originalibus actis ad historiam ecclesiae Ruthenicae eiusque Collegii Romani ad ecclesiam S. S. Sergii et Bacchi spectantibus*. Цей архів, писаний ріжними руками, обіймає 19 великих томів—від I до XX без XII. Вони містять: 1) 1641—1812 рр. 2) 1675—1771 рр.: *Codex Capitulorum G-lium: Dubnens et Brestens, cum variis memorialibus...*; 3) 1666—1763 рр. *Copiae Scriptorum Reperibilium in archivio ord-s S. Basilij M...*; 4) *Continens Decreta S-ae Congr., Brevia Summorum Pontificum, memorialia et Litteras in varia materia et desideriis Ruthenorum ac Ord-s S. B. M. praesentata S-ae Congr. Summis P. P. Emn. Cardinal...* 1-mo. *Decreta et Brevia*; 2 et 3-io *Litterae et memorialia ab A-o 1620 ad an-m 1624, deinde ab A-no 1736*; 5) *Codex variarum Scripturarum quae agitatae sunt inter Provincias de Ereptione Congregationis ex duabus nationibus... anno 1764*; 6) *Copiae variorum documentorum*; 7) *Codex causarum quae tractatae sunt in congreg. de Prop. Fide habita coram PP. Bndto XIV*; 8) 1760—1770 рр.: *Codex continens memorialia quae... agitatae sunt stante officio Prcris G-lis...* 9) 1766—1775 p.p.: *Codex memorialium et Resolutionum quae obtentae sunt stante Procuratore*; 10) *Processus in materia Beatificationis S. Josaphat Koncewicz*; 11) *Codex scripturarum quae factae sunt in materia Ereptionis Congreg-s ex duabus nationibus, Litwana et Polona*; 12) *Variae informationes de Hospitio S. S. Sergij et Bacchi*; 13) *Decreta in varijs materiis emanata a S-a Congregatione de Propaganda Fide spectant ad Congregationem Ruthenorum ordinis S. Basilii Fide; spectante ad Congregationem Ruthenorum ordinis S. Basilii Mgni*; 14) *Continens varias Informationes datas a Nuntiis Varsaviens, et ab aliis Praelatis c-a materias et Negotia Ord-s Basiliani, nec non Informationes datas a S-a Congregatione de Prop. Fide Eisdem Nuntiis Varsaviae. Retitur quoque capitulum G-le Brestense celebratum 1772 a...*; 15) 1785—1789 рр.: *Memorialia, Rescripta et Litterae*; 16) *Continet varios libellos typi impressos... ac litteras in copia ad historiam ecclesiae ruthenicae spectantes*; 17) *Acta Residentiae Romanae sub regimine R. P. Jordani Mickiewicz*; 18) 1798—1803 рр.: *Continet copias litterarum proc-re Jordano Mickiewicz* 19); 1788—1812 рр.: *Continet: Capitulum generale Ord. S. B. M. Congregationis Ruthenorum ab Unione Provinciae peracta... 1802, p. Вкінці є в «Національ-*

ному Музеї» у Львові ще велика в'язка рукописних актів п. н. «Polonia tutte» (Nr. 10759/11)—подібного характеру. Докладніше зміст вичислених рукописних книг подає К. Королевський¹⁾. Крім того з найновіших видавництв значу: *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques. Nunciature d'Alezzo. 1802—1866. Par M. J. Rouët De Journal, S. J. Rome.* Перша частина: 1922 р.; друга 1927. Далі цікаві тут праці: *Andriea Bodou. Le Saint-Siège et la Russie. Leurs relations diplomatiques au XIX-e siècle. 1814-1847. Paris 1922*—як продовження давньої праці: *P. Pierling: La Russie et le Saint-Siège; і вкінці: E. Smurlo, Le Siège et l'Orient orthodoxe Russe 1603-1654. Prague 1928.*

Усі ті згадані акти, у більшості ще зовсім не використані для історії України, містять багато цінного матеріялу і для зв'язків України з Італією. Але їх розслід вимагає цілого ряду окремих студій—тому обмежуся тільки згадкою про них²⁾.

V. Венеціяни, пізани й генуезці над Чорним і Азовським морем. Торговля невільниками. Західня Україна. Політичні зв'язки України з Італією в XVII ст.

З упадком політичної сили Візантії ослабає грецький елемент на Криму—сюди напливають колоністи: готські, алянські, хозарські, руські, половецькі, а далі татарські, турецькі й вірменські. Скоро стають тут сильною ногою й італійські колоністи, що забирають у свої руки кримську експортіву торгівлю. Цю італійську колонізацію підпирала до певної міри й сама Візантія. Комнени хотіли собі знайти союзників між італійськими республіками й за те давали їм торговельні привілеї. Першим таким союзником являється Венеція, що трактатом 1082 р. здобула собі широку участь у візантійській торгівлі. За нею пішла Піза (умова 1111 р.) і Генуя (1155 і 1169—70 рр.). У XII ст. слідний великий вплив італійських купців у Візантію. Але венеціяни були там перші й тому

¹⁾ К. Королевський. Каталог Прокураторського Архіву в Римі. Записки Чина С. Васидія В. 1926—1928 р., тт. 11, 1-2, ст. 139—148; 11, 3-4, ст. 362—375; 111, 1-2, ст. 126—155.

²⁾ Про дальші релігійні зв'язки українців з Римом знайдеться багато матеріялу в збірках документів: М. Гарасевича, М. Малиновського й под. та в історіях уніятської церкви Ю. Пелеша, Е. Ліковського й ін. Такі колегії в Римі, як н. пр. грецька св. Атанасія й Collegio Rutheno (від 90-их рр. XIX ст.), стягали й питомців українців до Риму.

пізани й генуезці звертають більшу увагу на кримські й азівські краї вже десь від 1169 р., а передусім у XIII ст., коли то після упадку Царгороду венеціяни витиснули їх зовсім із Візантії. Помігши Михайлові Палеологові відбудувати Візантійське цесарство, генуезці й пізани здобули від нього монополі морської торгівлі на Чорному морі (1261 р.). А хоч 1265 р. венеціяни здобули собі там також права свободної торгівлі, то все таки у XIII—XIV ст. головну роль грають там генуезці.

Головним огнищем їх торгівлі стає їх колонія Кафа, заснована десь у другій пол. XIII ст. номінально під зверхністю татарських ханів. Людність у тому місті була ріжнородня: обік італійців були там і інші народності; коло 1318р. засновано тут латинську єпископію. Кафа вела морську торгівлю з берегами Малої Азії й сухопуттю з Азією. Другим італійським торговельним портом був: Сурож-Судея (Судак), ріжно-племінне місто, головна точка опори для венеціян у другій пол. XIII і в першій пол. XIV ст. Одначе венеціяни були тут тільки колонією в чужому місті. У 1296 р. венеціяни захопили навіть Кафу, але генуезці здобули її назад. Венецька торговельна колонія осідає також у давній Пантікапеї (Боспор). Пізанам припала тут менша роль (трактат 1261 р.). Розуміється, серед тих обставин грецька торгівля пропадає зовсім.

На противному боці Азовської протоки появляється Копа, де (як і в Боспорі) заведено генуезькі консульства. Як згадано, в XV ст. Матрега (Тмурокань) опинилась у володінні генуезької родини Гвізольфів. Далі бачимо генуезькі колонії в Монастро (Акерман) і Олешю.

У другій половині XIV ст. здобуває собі значіння Тана (Азак, Азов) у дельті Дону, де генуезці торгували зразу з Кафи, а з поч. XIV ст. заложили постійну колонію обік венецької. Це місто здобуває значіння як першорядна стація в орієнтальній торгівлі західньої Європи, що торгувала з глибокою Азією (аж до Китаю). Але після бійки між венеціянами й татарами в Тані татари пішли походом на кримські колонії, з яких удержалась тільки Кафа, оборонившись двічі (1344 і 1345 рр.). Згоду відновлено 1347 р. й венеціяни вернулися в кримські порти і в Тану, одначе її значіння вже впало. Італійські колонії в Тані потерпіли від татар кілька погромів (до 1418 р.), а до того караванна дорога в Азію також погіршилася з кінцем XIV ст. Усе те відбилося передусім на венецькій торгівлі.

За те кріпшають генуезці й підбивають усе південне побережжя Криму. У 1318 р. заключили вони угоду з татарами, задержуючи здобутки аж до Балаклави, але під татарською зверхністю.

Головою тої колоніяльної держави став консул Кафи й у залежності від нього були всі генуезькі чорноморські й малоазійські колонії. Уся кримська торгівля дісталася в руки генуезців. Вони хотіли захопити й цілу чорноморську торгівлю, але 1355 р. признали деякі права й Венеції, яка й так з кінцем XIV ст. сходить тут на дальший план. З того часу процвітає там генуезька торгівля аж до 1453 р., коли то султан Магомет здобув Царгород. Тоді генуезьке правительство відіпродало свої чорноморські колонії генуезькому банкові св. Георгія. Але серед загальної тривоги й деморалізації урядників вони вже упадали. У 1475 р. турки взяли Кафу й зруйнували, вирізавши мешканців. Також знищено й інші італійські колонії над Чорним морем—з генуезьких осад остали ледви поодинокі родини ¹⁾..

Одним із важніших артикулів італійської чорноморської торгівлі були—невільники. Вже в X—XII ст. кримські міста й Царгород були великими торговищами для східньо-європейських невільників. Засновання в Криму італійських колоній оживило цей торг—невільників почато вивозити до Єгипту і в західні порти Середземного моря. Там не було перешкоди в уживанні наших невільників, бо негатолики зачислялися до невірних. Венеція й Генуя були в XIV—XV ст. найбільшими торговищами невільників, між якими було багато й українських достарчуваних татарами. Українські невільниці стрічаємо у Венеції вже 1328 р., а в 1393—1491 рр. відбулося там 150 торгів живим товаром ²⁾. Головними експортними місцями для тих невільників були Тана й Кафа. Ціни невільників в Італії йшли в XV ст. постійно в гору. Тоді плачено по 16—50 дукатів за невільника, найдорожче за руських невільників. Ще вище плачено за невільниці, найвище 87 дукатів—які цінено за красу. І власне в XV ст. з'являються на італійських торгах великими масами руські невільники, передусім не-вільниці. Їх положення і в тих цивілізованих краях, серед розцвіту італійського відродження, було зовсім незавидне—вони признавалися річчю й власністю пана. Аж замкнення Чорного моря для італійських купців у другій половині XV ст. ослабило італійську торгівлю чорноморськими невільниками, хоч генуезці пробували ще в 1460-1470-их рр. уладити торгівлю невільниками суходолом через Галичину (вже перед тим удержувала генуезька колонія в Бругії у Фляндрії сухо-

¹⁾ М. Грушевський й. Історія України-Руси, IV. У Львові, 1903, ст. 250—256. ²⁾ Jan Ptaśnik. Kultura włoska wlekwówsrednich w Polsce, Варшава 1922, ст. 17.

путнім шляхом через Галичину зв'язки з чорноморськими колоніями¹⁾.

Упадок чорноморських італійських колоній у 1470-их роках завдав останній удар цьому торгіві. В зв'язку з цим упадає з кінцем XV ст. невільництво в Італії загалом. У XVI—XVIII ст. невільники стрічаються що раз рідше на західньому побережжі Середземного моря²⁾.

Та на тому ще не кінчаються торговельні й політичні зв'язки України з Італією. Злука українських земель із Польщею починається також до ближчого познайомлення України з італійським елементом. Власне від часів Локтика й Казимира Вел.—себто в хвилі прилучення Галичини до Польщі—а далі передусім за Ягайла оживляються італійсько-польські взаємини, яких почини сягають ще часів Болеслава Хороброго в XI ст.³⁾, а навіть і раніше⁴⁾. Люди з Польщі удаються до Італії (побачимо далі, з якою метою), з другого боку й італійці мандрують часто до Польщі в характері: 1) папських послів, легатів, колекторів, ченців, церковних достойників, збирачів апостольського гроша; 2) банкірів (передусім у XIII і XIV ст.), промисловців, купців; 3) ремісників, мистців, літератів, дипломатів⁵⁾. Через Польщу вів великий італійський торговельний шлях із Фляндрії й Німеччини на Схід, над Чорне море, до Кафи⁶⁾. А пізніший венецький подорожник (А. Рончіното) переказує традицію, що за давніх часів східні товари йшли сухою дорогою з Астрахані через Польщу й Німеччину навіть до Іспанії⁷⁾. В XVI ст. після господарського упадку Іспанії йде з Польщі й України збіжжя також до Італії⁸⁾.

У Польщі являються передусім генуезці від XIV ст., опісля люди з Медіоляну, Венеції, Люкки, Больоньї, Риму, Ферари, Фльоренції й Неаполю. В італійських руках опиняється в XIV й передусім у XV—XVII ст. дуже часто польське гірництво⁹⁾, італійці опановують минницю й банкові контори в Кракові й у Львові й торговельні школи у Кракові, Львові й по Галичині.

Загалом Західня Україна стояла від давна у зносінах із генуезькими колоніями над Чорним морем і була посередницею

1) P t a ś n i k, op. cit., ст. 75—6. 2) М. Грушевський. Історія України-Руси, VI, Львів-Київ 1907, ст. 20-22. 3) P t a ś n i k, op. cit. ст. 3. 4) Op. cit. ст. 9. 5) Op. cit., ст. 3-24. 6) Dr. Stanisław Lempiński. Węzły kulturalne włosko-polskie. Gazeta Lwowska 1929, Nr. 275. 7) М. Грушевський. Історія України Руси, VI, ст. 29. 8) Op. cit. ст. 193-4. 9) P t a ś n i k, op. cit., ст. 25-48.

у генуезькій торгівлі східними товарами. У XIII і XIV ст. йшли ті товари через Володимир Волинський, а коли Галичина дісталася під Польщу, обіймив цю ролю Львів—найбільше від часу, як це місто заняла Литва. І вже з 1376 р. маємо вістки про безпосередні зв'язки Львова з генуезькою Кафою,—передусім між вірменами. Незабаром прибувають до Львова й генуезькі купці й оселяються тут постійно та суперничать з вірменським, німецьким і єврейським капіталом. Першим таким італійцем, що через Кафу прибув з Генуї до Львова, був торговець корінних товарів Франц де Кантелльо, що 1409 р. прийняв тут міське право; він мав власний дім у ринку. Від 1440 р. появляються генуезці що раз частіше в Галичині. З того приблизно часу маємо вістки про їх процеси в Городку та Львові й далі виступають вони по цілій Галичині вже як купці й банкири. Та попри генуезців появляються у Галичині також уроженці: Венеції, Павії, Перуджії. У Львові оселяється в другій половині XV ст. між іншими й великий купець та промисловець Айнольфо Тедальдї з Фльоренції. У першій пол. XV ст. видержавляють галицькі сільні жули такі визначні купці, як Кристоф де Сан Ромольо з Генуї, державець львівського цла й пізніший земельний власник (села в городецькому й яворівському повітах); спільник Ромоля Юліян де Валетаріс, згаданий Тедальдї й інші ¹⁾.

Як згадано, турецька небезпека, що почала загрожувати морській торгівлі італійців, приневолила їх шукати сухопутнього торговельного шляху до фляндрійської Бругії через Волинь і Галичину. Генуезькі купці привозили сюди із сходу: різне коріння, шовк, тяжкі вина, а з Фляндрії славні фляндрійські сукна. В XIV ст. знаходимо шовк Фаттінаті в Коломиї—може туди вів шлях на Чорне море; в XV ст., коли генуезька колонія оселяється у Львові, зносяться колоністи безпосередньо з Кафою. Львів стає вже в другій половині XIV ст. посередником у торгівлі між італійськими чорноморськими колоніями і німецькою Норимбергою. Тому через Львів переходять: дорогі італійські тканини з Фльоренції, Люкки й інших італійських міст; із сходу: галун, бавовна, алоес, дороге каміння, корінні товари, кармазин. Про це маємо вістки вже 1360 р. У XV ст. виступають у тій львівській торгівлі ще шкіри й футра, а в XVI, як вже згадано, й збіжжя.

Згаданий Айнольфо Тедальдї дав, здається, заняття знаменитому ученому гуманістові й дипломатові Филипові Кал-

¹⁾ P t a ś n i k. O p. c i t., ст. 49-65.

лімахові Буонаккорсі з Венеції, що в 1470 р. опинився у Львові, приневолений утікати з Італії. У Львові стрінула італійського утікача цікава пригода. Він вспів заприятитися не тільки з львівським архиєпископом латинським Григорієм із Сянока, що був також гуманістом і стояв у близьких зносинах з італійцями, але й залюбився у якійсь дівчині з гостинниці. До неї й писав він латинські вірші, називаючи її Фаніоля. Коли ж сойм у Пйотркові рішив видати Каллімаха папі, архиєп. Григорій завіз його до місточка Дунаєва над Золотою Липою, де утворилася оригінальна трійка: учений італієць гуманіст, архиєпископ і львівська дівчина з гостинниці. Але 1472 р. обставини змінились і Каллімах виїхав до Кракова ¹⁾.

Як свідок колишніх зв'язків Львова з Італією стоїть ще й нині у львівському ринку кам'яниця, що в ній містилося венецьке представництво.

Одначе не тільки італійці прибували до Польщі й на українські землі, зв'язані з Польщею. Також із Польщі удавались вже з давних часів різні люди до Італії—передусім на науку, деколи й з іншою метою. Нема найменшого сумніву, що між тими пришелцями було й багато українців—але ця справа ще зовсім на в'яснена й майбутній дослідник має вдячне завдання: вишукати між іменами й прізвищами тих, що прибувають під загальним державним іменем поляків до Італії—українців. Білорусин Франц Скорина, що 1512 р. здобув на університеті в Падуї докторат медицини, певне не був одиноким студентом в Італії із східньо-слов'янських земель. Поляки з'являються в Італії вже від кінця X ст. Із кінцем XII ст. удаються з Польщі до Італії на правничі студії зразу в Больоньї, а далі в Падуї (медицина), Римі, Сієні, Ферарі (медицина). Також стрічаємо людей із Польщі в XV ст. в італійському Тиролі. Крім того прибували до Італії з Польщі ще: паломники, посольства й под. Усі ті люди не тільки переймали не одне з італійської культури й переносили до своєї вітчизни, але й купували або копіювали в Больоньї, Падуї, Римі чи Венеції підручники лікарські, богословські й навіть історичні. Цим шляхом дісталася в XV ст. до Польщі, здається, й Дантова «Божественна Комедія» ²⁾. Італійські впливи в Польщі скріпляються передусім із прибуттям королеви Бони 1518 р., хоч уже на сто літ перед тим були вони поважні ³⁾.

¹⁾ Franciszek Jaworski: Lwów stary i wczorajszy, Львів, 1910, ст. 14-23. ²⁾ Ptasiński, op. cit., ст. 161-169. В примітках додана література предмету. ³⁾ Lempiński, op. cit. Gazeta Lwowska, 1929 р., ч. 276.

З упадком політичного життя України перериваються й безпосередні політичні зв'язки України з Італією—вони відновляються з відновленням того політичного життя з козацьчини. І так з XVII ст. венецький посол Джьованні Тьєпольо хотів довести до козацької диверсії проти турків на Чорному морі. Козаки мали б підпалити турецькі галери, що будувались у чорноморських доках. І справді весною 1646 р. король велів готуватись проти турків, але з того нічого не вийшло ¹⁾.

В справі протитурецької ліги приймав у червні 1650 р. гетьман Богдан Хмельницький венецького висланника дон Альберта Віміна, що його вишукав варшавський легат Торрес. Віміна мав—по інструкціям венецького посла у Відні Нікольо Саґради—вислідити, скільки вірні відомості, розпущені у Варшаві, про намір татарського хана разом із козаками атакувати Порту. Якби так було, то Віміна повинен, але тільки у загальних виразах, піддержати задум козаків обіцянкою помочи Венеції; якби у козаків не було такого наміру, то треба Хмельницького намовити до такої акції, вказуючи йому на те поважання, яким тішиться його особа у Венеції й представляючи безрадість Порти. Сильна козацька флотія має тільки відтяти Царгородові довіз живности, а венецькі кораблі з'являться рівночасно над Босфором. З початком липня виїхав Віміна з Варшави на Львів і Константинів до Павлочі, де—на польсько-козацькій межі—Венеція мала свою славу за останні успіхи проти Туреччини. Так дістався Віміна щасливо до Чигирини, де застав Б. Хмельницького й добився другого дня у нього послухання, яке він описує докладно. Хмельницький відповів, що на таку справу треба згоди короля й радив прихилити до цього хана, бо тільки тоді може Хмельницький піти походом. Віміна дістав ще другу авдієнцію у Хмельницького, що радив для цього походу порушити не тільки татар, але й Молдавію, Валахію й Трансильванію, про що й передав листа до Саґради. Гетьман запросив Віміна ще й до Суботова, обіцяв про усе порадитися з козаками й ханом та відпустив посла з подарунками. Латинський лист до Саґради містив на ділі дипломатичну відмову. Віміна був тої гадки, що Венеція повинна звернутися до Хмельницького безпосередньо, бо навіть за малий козацький похід варто добре заплатити. Про цю

¹⁾ Михайло Грушевський. Початки Хмельниччини. Історія України-Руси, т. VIII. 2, вид. 2. Київ-Відень 1922, ст. 18-21.

подорож полишив Віміна, як згадано, звідомлення ¹⁾). Одначе усі ті заходи не мали успіху.

Ще раз виступає Венеція у зв'язку з Україною 1686 р., коли то, не вважаючи на відряджування гетьмана Івана Самойловича, московське правительство заключило з Польщею вічну згоду й зобов'язалося воювати кримську орду, а Польща з Австрією й Венецією мали вести війну з Туреччиною. Так Самойловича приневолено до походу на Крим. Цю справу відпокутував він засланням на Сибір ²⁾).

Це чи не остання важніша вістка про політичні зв'язки України з Італією. З повним упадком самостійного життя України вони не перериваються, але дістають зовсім інший характер: Україна в них не згадується, бо вона виступає як частина передусім польської, російської чи далі австрійсько-угорської держави.

VI. Подорожі італійців по Україні до XVIII ст.

Не дивно, що при такій рухливості й численних зв'язках з Україною—довелося італійцям не раз відбувати й подорожі по українських землях. Та описи таких подорожей заховались щойно з пізніших часів, бо аж починаючи від XIII ст., хоч перші подорожні записки чужинців із Східної Європи загалом походять ще із IX ст. (норвежець Оттар ок. 890 р.).

Першим відомим нам італійцем, що полишив сломни з подорожі по Україні, є італійський мінорит Йоаннес де Пляно Карпіні, що його разом з іншими вислав папа Інокентій IV 1245 р. до монголів-татар, щоб спинити їх похід на Європу. Карпіні бував у Києві, що попав тоді в руки Татар, а опісля через Дніпро й Дон поїхав до Кіпчаку. З тої подорожі полишив він два латинські справоздання—довше й коротше ³⁾).

¹⁾ М и х. Г р у ш е в с ь к и й. Історія України-Руси. т. IX, I. Київ 1928, ст. 46—52. Про Віміну є окрема праця М и р о н а К о р д у б и: Венецьке посольство до Хмельницького (1650) (З а п и с к и Наук. Тов. ім. Шевч. 1907 р., т. 78). Тут згадаю ще іншу працю М. К о р д у б и: Акти до Хмельниччини (1648—1657). У Львові, 1911, де видано акти також із венецького архіву: *Dispacci in Germania*. Про Хмельниччину написав Віміна: *Storia delle guerre civili di Polonia di don Alberto Vimina Bellanese, in Venetia MDCLXXI*. (Собрание сочинений Н. И. К о с т о м а р о в а. Кн. IV, т. IX-XI. Богдан Хмельницький. Спб. 1904). ²⁾ М. Г р у ш е в с ь к и й. Ілюстрована історія України. Київ-Відень, 1921, стор. 358—9. ³⁾ F r i e d r i c h v. A d e l u n g. Uebersicht der Reisenden in Russland bis 1700. I. Bd. St Petersburg-Leipzig 1846, ст. 88—93; В. К о р д т. Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 р. У Києві—1926, ст. 17; К. Палський посол на Україні в р. 1245—47. З записок І. Пляно Карпіні—Львів. «Н о в а З о р я» 1928 р., ч. 15.

У Татарщину ходив також 1271 р. венеціянець Марко Польо, ще як 17 або 18-літній хлопець. У своєму творі згадує він між іншими також коротко: *Della provincia di Russia* ¹⁾.

Незабаром папа Боніфатій VIII вислав 1296 р. між іншими й на Русь домініканина з Фльоренції Ricold-a de Montecroix разом з іншими черцями. Одначе опис його подорожі заховався тільки у перекладі Івана Le Long 1351 р. ²⁾.

Коло 1335 р. написано твір: *Libro di Divisamenti di paesi e di misure di mercantazie e d'altre cose bisognevoli di saper a' mercatanti di diverse parti del mondo*—рід торговельної географії. Автор її Francesco Balducci Pegoletti з Фльоренції відбував у службі фльорентійського товариства подорожі на Схід і побував передусім у Тані (Азів), де позбирав пожиточні відомості про шляхи караван до Китаю ³⁾.

Над Дон і над Каспійське море ходив з експедицією також Люкіно Аріго з Генуї 1374 р. Його опис подорожі переховується в генуезькій бібліотеці ⁴⁾.

Джозафа Барбаро, з шляхотської венецької сім'ї, був 1436 р. як посол, а може й як купець у Тані, що тоді належала до генуезців. Був також 5 літ у Криму. У своєму *Viaggio* говорить він також і про Русь. Але свої подорожі описав він аж після повороту до ріднього краю 1487 р. ⁵⁾.

У 1565 і 1573 р. відбув два посольства до Польщі єп. А. Граціяні, секретар кардинала Комендоні. Він переїздив через Львів і Кам'янець Подільський, але описує загалом Червону Русь і Поділля, захоплюючись його багатством і красою. ⁶⁾

Цікаві спомини про свої подорожі лишив також єзуїт Антоніо Поссевіно, якого папа посилав двічі (1581—1582 рр.) до Росії. Його латинський твір: *Antonii Possevini ex Societate Jesu Moscovia, s. de rebus Moscoviticis et acta in conuentu legatorum regis Poloniae et Mgni Ducis Moscoviae anno 1581. Vilnae, apud Joannem Velicensem 1586*—має між іншими також розділ: *Capita quibus Graeci et Ruthenia a Latinis in Rebus Fidei dissenserunt, postquam ab Ecclesia Catholica Graeci de scivere* ⁷⁾.

У 1617 р. видав свій денник венецький ювілер Francesco

¹⁾ A d e l u n g, op. cit., ст. 100—116; К о р д т, op. cit., ст. 17.

²⁾ A d e l u n g, op. cit., ст. 121—2. ³⁾ О р. с і т., ст. 130—113.

⁴⁾ О р. с і т., ст. 131. ⁵⁾ О р. с і т., ст. 139—142; К о р д т, op. cit., ст. 20. ⁶⁾ І. К р е в е ц ь к и й. Подорожі чужинців по Україні до кінця XVII ст.—львівська «Нова Зоря», 1929 р., ч. 50.

⁷⁾ A d e l u n g, op. cit., ст. 321—349; К о р д т, op. cit., ст. 50—51.

Aszentini, що в 1601 р. пробував у Москві, а звідтам вертав через Київ і Туреччину до Венеції¹⁾).

У 1650 р. вислала Венеція до Богдана Хмельницького, як вже знаємо, священника Альберта Віміну, що справді звався Мікеле Біанкі. Він і їздив через Львів до Чигирина, а повернувшись до Львова, склав тут кілька доповідів про цю подорож. Одну таку доповідь і видано п. н.: *Relazione dell'origine e dei costumi dei Cosacchi, fatta l'anno 1656 da Alberto Vimina, Ambasciatore della Republica di Venezia, e pubblicata dal G. Ferraro. Reggio nell Emilia, 1890.* Цю доповідь посвячено передусім козакам і Хмельницькому²⁾).

Це найважливіші відомості про подорожі італійців по давній Україні.

VII. Українська легенда та казка у взаєминах та паралелях з Італією.

Хоч із відсуненням українського населення від Чорного моря й Дунаю та із зруйнуванням Римської держави переривається безпосереднє сусідство України з грецько-римським світом,—культурні зв'язки України з Італією все таки не устають зовсім хочби й тому, що оба краї стрічаються ще нераз на релігійному й торговельному полі. Далека тепер Італія доносить навіть безпосередні свої впливи на деякі літературні явища вже в ранніх починках українського письменства. А українська легенда черпає нераз тепер з італійських джерел.

Та на жаль українська легендарна література досі мало просліджена й тому можемо сказати тільки небагато про її зв'язки й впливи на неї.

Полишаючи на боці згадки про Рим у літописній легенді про побут апостола Андрія на українській землі³⁾, доволі буде переглянути хочби староукраїнські Синаксари (Прологи), ті велечизні збірники переважно перекладаних життєписів святих та легенд—а побачимо там часті згадки про Рим чи загалом про Італію як місця, у яких відбуваються розказувані події. Ось беру на пр. один із менших: рукописний Пролог XVI—XVII ст. львівської бібліотеки василіян Nr. 27 і там знаходжу такі імена святих і легенди, зв'язані з італійською

¹⁾ Friedrich v. Adelung. Kritisch-litterarische Uebersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind, Band II. St. Petersburg, Leipzig 1846, стор. 15—16. ²⁾ Коррдіт, op. cit., ст. 115—7. ³⁾ Гл. про цю легенду ближче: Е. Голубинскій. Исторія русской церкви, I, 1, Москва, 1901, ст. 19 і д.

землею: Григорій, папа римський; Венедикт, архимандрит римський; Филимон і Домн; Келестин, папа римський; оповідання про напад Саворія на римську землю; Василиса й Анастасія; Агапіт, папа римський; Максим, архиєпископ царгородський; Сава Стратилат; Елімах і Гордіян; Панхарій, Кріскент, Павло, Діоскорид; Юстин, Харитон і друж.; Перигрин, Лукіян, Ісіхій, Сатурнил, Герман; Юст і ін.¹⁾ Це тільки побіжно й поверховно вибрані статті; їх знайдеться без порівняння більше—але територіяльне й хронологічне означення українських легенд є ще справою майбутности.

Що італійські легенди діставалися вже від дуже давніх часів на Україну, це показує найкраще поширення й спопуляризованія легенд про такого загально відомого на Україні святого, як св. Микола. Оповідання про перенесення мощів Миколи Чудотворця з Мир Лікійських у південно італійське місто Барі, написане таки в Барі по латинськи дуже близьким сучасником цієї події, що відбулася 1087 р., і доповнене усними оповіданнями, дісталось дуже скоро й на Україну, куди його заніс чи який італійський купець, чи може хтось із Київлян, що ходили в Італію²⁾. Свято на пам'ятку цього перенесення мощів установлено на Русі майже зараз після цієї події (тобто з кінцем XI ст.)³⁾. Подібно, як Микола, мало що не став також популярним святом у старій Україні вже таки італійський святий Климент, що мав бути одним із перших папів у Римі й заняв дуже видне становище в старохристиянському письменстві, в переказах, легендах і штуці. Повість про життя Климента й його рідні з'явилася на Україні вже в перших часах староруської літератури й поміщена як: «Житіє и страданіє священомученика Климента Папы Римскаго» в Четях Мінеях Дмитра Туптала Ростовського XVII ст. З легендами про св. Климента Римського в'яжуться ще численні інші легенди, відомі й по українських Прологах і інших збірниках життєписів святих, як н. пр. про Евстахія Плакиду, св. Уліву (добре відому в італійських перерібках), Евладія й Евладію (в Псевдо.-Амфілохієвому життєписі св. Василія Вел.). Усі ті легенди можна поставити в дальший чи ближчий зв'язок з італійською землею⁴⁾.

На зв'язки української легенди з романським світом вказує й такий знаменитий дослідник українського культурного життя,

¹⁾ Ярослав Гординський. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія Ч.С.В.В. у Львові. Випуск перший. У Жовкві 1927, № 27. ²⁾ Голубинскій *op. cit.*, ст. 773—5. ³⁾ Е. Голубинскій. Історія руської церкви, I, 1. Москва 1904, ст. 398—400. ⁴⁾ Гл. про це більшу монографію: І. Франко. Святий Климент в Корсуні. Львів 1906.

як акад. Михайло Грушевський. Він згадує оповідання Гербінія про пізніші легенди (XVII ст.) про казочний величавий підземний хід, що йде ніби то від київських печер—його мали збудувати італіяни¹⁾.

Далі згадаю, що в творенні легенд і залежних від них казок передусім дуалістичного характеру грають не малу роль зв'язки з маніхейсько-богомільською доктриною, яка була відома не тільки в краях: передньоазійських, чорноморських та балканських, але й перейшла на захід до Франції й Італії²⁾. Тут і можна знайти паралелі між українськими й італійськими казками та легендами. З іншого боку знайдено паралелі в Соломоновій легенді—це магометанська легенда, що дісталася через Візантію до Південної Слов'янщини й на Русь, а через хрестоносні походи до Італії, Німеччини й Англії³⁾.

Інша легенда—про грішну дівчину—стала частиною пісні про те, як то в церкві настає забурення, коли в неї входить грішна дівчина. Цей мотив споріднений із бурею, що її викликає поява грішника на кораблі, як це бачимо в українській думі про Олексія Поповича та в італійському варіанті покути Магдалини⁴⁾.

Як релігійно-духові рухи в Італії лучаться з подібними явищами на Україні, це показує не тільки справа із східним дуалізмом, що десь у XII ст. невідомими шляхами перенісся до Італії й здобув собі тут популярність, але й прояви містичного руху в Італії. Так 1233 р. північна Італія стає тереном руху під назвою «Великої Алілуї», якої героєм стає чернець Іван з Віченци, що виступав у Больоньї, Падуї, Віченці, Вероні. З новою силою вибухає містичний рух 1260 р. у Перуджії, де повстає перше братство самобичування. Це бичівництво розширилось у XIII і XIV ст. по Італії й поза її межами, переходячи до братств. Воно викликало масові рухи, що досягли Польщі й Угорщини—аж доки з поч. XV ст. не покладено їм кінця. Між тими покаянниками в Італії повстали побожні пісні (laude), що мали вплив і на українську літературу. Є паралелі між українською усною релігійною поезією й покаянницькими мотивами: плачі Марії, шукання Христа, проповідь святкування П'ятниці й неділі; зв'язок у змісті й формі тут безсумнівний. До цієї літератури належать також популярні на Україні «Листи небесні» й «Сни Богородиці»⁵⁾.

¹⁾ Михайло Грушевський. Історія української літератури т. IV. У Києві 1925, ст. 65. ²⁾ Там саме, ст. 385. ³⁾ Там саме, ст. 463. ⁴⁾ Там саме, ст. 628—632. ⁵⁾ М. Грушевський. Історія літератури, V, I. Київ 1926, ст. 34—47.

У покаянницьких статутах італійських міст XIII—XIV ст. добачують прототипи українських братств XVI ст. У старих італійських статутах знаходимо ті самі обов'язки чесного християнського поведіння для членів, нагляд над моральністю й релігійністю всіх братів, обов'язкові жертви для братської скарбниці, опіку над хорими й безпомічними членами (шпиталь), сходини у братському домі для релігійних відправ, культ братських похоронів і поминальних відправ. Тут були, здається, ідеологічні зв'язки ¹⁾.

Італійські паралелі бачимо і в піснях та оповіданнях про «зачинені діти» (про безплідну матір). Ця тема невідома у інших слов'янських народів; за те знає її: Скандинавія, Німеччина, Бретонія, Італія, Корсика ²⁾.

Вкінці й у казкових мотивах великоруських билин, які одначе повстали первісно на українській території, говорить про приїзжого до Києва чи Галича—Чурила. Дехто з дослідників вважає Чурила одним із тих грецько—романських гостей сурожан, що походять із генуезьких колоністів Криму й Молдавії ³⁾.

VIII. Г у м а н і з м. В п л и в і т а л і й с ь к о г о м и с т е ц т в а н а у к р а ї н с ь к е.

Із XVI ст. слідний на Україні вплив гуманізму й ренесансу ⁴⁾. Разом із тим отворилися широко двері впливу Італії й на Україну. Був це вплив або безпосередній—студії в Італії українців, читання італійських книжок, особисті зв'язки з італійцями й под.—або посередній через Чехи, Польщу, Угорщину, Німеччину, Францію й Швайцарію. Шляхи українського гуманізму й ренесансу та його розміри ще не просліджені належно (маємо на пр. за мало вісток про українців, що студіювали по італійських містах; не знаємо докладно обсягу італійської лектури на Україні; не знаємо, скільки польсько-італійський гуманізм зачіпив Україну, бож між студентами краківського університету було певно багато й українців й под.), але дещо вже відоме з того обсягу, тільки воно не позбиране разом. Із мало відомих прояв того рода згадаю, що в XV ст. пробував в Італії український учений Юрій, що назвав себе Дрогобичем від місцевости, з якої походив. У Римі здобув він ступінь магістра і тут видав 1483 р. по латинськи книжку: *Judicium prenosticon*

¹⁾ Там саме, ст. 95. ²⁾ М. Грушевський й Істор. літер., IV, ст. 634. ³⁾ Там саме, ст. 146. ⁴⁾ Хоч гуманізм можна би признати частиною ренесансу, то все ж таки один із найновіших дослідників тої доби в Італії виразно відріжняє ці два поняття.

Magistri Georgi Drogoicz de Russia. Є це перша відома досі друкована книжка українського автора ⁴⁾).

Вплив італійського ренесансу виявився передусім у ділянці мистецтва—і загалом вплив Італії на українське мистецтво є одним із найцікавіших розділів в італійсько-українських взаєминах. Про цей вплив писалося вже не мало, але, як згадано, гадки про те не зібрано разом і тому годі добути ще зовсім ясного образу тих впливів, їх меж та значіння.

Вплив італійського мистецтва на українське або бодай поважніші аналогії з того боку починаються вже на заранні візантійсько-романського стилю на Україні, ще може в X ст.

Полишаю на боці непевний покищо здогад Кондакова, що візантійські мініятюри XI ст. у Трірській Псалтирі, знайдений у північно-італійському місті Чівідале, мали б бути виконані на західньо-українській території, але н. пр. пляни старих малих мурованих церков у Переяславі або св. Іллі в Чернигові, чи св. Михайла в Острі з одним прямокутним кораблем та абсидою по середині західньої стіни й куполом безпосередньо на стінах нагадують дещо італійські балтистерії, а в XIII ст., в добі романського будівництва, стрічаємо рослинний орнамент з обвислим листям на капітелях колон і порталах, як це й бачимо на романських капітелях Німеччини, Франції й Італії. Дещо пізніша 4-кутня вежа біля Холму нагадує сучасні їй зруйновані вежі в околицях Риму. З інших віток мистецтва славні й прегарні мозаїки в церкві св. Софії в Києві зближають до мозаїк в Палермо й Монреале, зараховуючи їх до найкращих в Європі.

Коли ж із XIV і XV-им ст. на зміну романському стилеві на Україні поширюється готичний стиль, то цей український готик дуже зближається до італійського—в супротивності до європейського готику взагалі. Тодішні українські готичні церкви, як і італійські, мали великі стінні простори, що покривалися декораційними фресками. Вікна в таких церквах є малі, але не розмальовані вітражами, як на Заході, й тому вони освітлюють доволі стінну декорацію. Це й спричинило, що вітражне малярство не розвинулось так гарно на Україні й у Італії, як це сталось на Заході; за те бачимо у нас гарний розвиток декораційного малярства, що підупало на Заході. Таку малярську декорацію любили на Україні також більше

---

¹⁾ В. З. Галичанин Юрій Дрогобич. Український учений XV стол., автор нашої першої печатаної книжки та західня культура на Україні в тім часі—львівська «Нова Зоря» 1929 р.

ніж скульптурну. Разом із тим візантійський одяг українського малярства стає більше зверхній, бо наповнюється своїм власним національним змістом. Воно деколи віддаляється від італійського шаблону, як н. пр. у фресках Ягайлонської каплиці на Вавелю у Кракові, викінчених 1470 р. українськими майстрами, хоч хори ангелів у склепінню зближуються до постатей Сієнца Дуччо чи Кельнського Льохнера. Подібне бачимо й у галицькій іконографії, де н. пр. творець Преображення з Бусовицьк із поч. XV ст. виявив себе дуже гарним учнем грецько-італійської школи, даючи тут між іншими перший відомий досі зразок галицької красвидної композиції—щось немов скелі ріднього підгірського Подністров'я—першу спробу перспективи в тодішньому галицькому малярстві ¹⁾.

Сдначе готик процвітав на Україні не так довго й від першої половини XVI ст. бачимо вже ренесанс в українському мистецтві. Розуміється, разом із тим зростають дуже впливи Італії на Україну й тісніший зв'язок із нею. Тоді також, із кінцем XVI ст., занесли до Польщі італійські музиканти новий 14-ти струнний інструмент, подібний до лютні; була це т. зв. ландора, що обогатившись короткими струнами вже на українському ґрунті, перемінилася в славну українську бандуру, під якої акомпаньямент співали кобзарі безсмертні думи ²⁾.

Безпосередні зв'язки з Італією показує малярство Закарпатської України XIV—XV ст. Тут фрески замкової каплиці в Горянах відбивають сильні впливи тоскансько-джьотескової школи або Сієни. Ці впливи легко пояснити тим, що Горяни були в XIV ст. в посіданні родини Друґеттів, яких Карло Анжу спровадив з Апулії; 1354 р. Николай Друґет із Неаполю обіймає Горяни—відсі й пішли неаполітанські впливи. І загалом вплив південно-італійського малярства слідний вже у другій половині XIV ст. на фресках мадярської території (н. пр. у Кідьомі) ³⁾.

До тогочасних пам'яток, що повстали під італійським впливом, належить ще приписувана Петрові Ратенському ікона Успення Богородиці в московському Успенському соборі, яку Кондаков називає грецько-італійською композицією, і подібна до неї ікона Богородиці в Успенському соборі у Воло-

¹⁾ І. С в е н ц і ц ь к и й. Іконопись Галицької України XV—XVI віків. Львів 1928, ст. 12—16. ²⁾ Ф і л я р е т К о л е с с а. Українські народні думи. Львів 1920, ст. 50. ³⁾ В. З а л о з е ц ь к и й. Малярство Закарпатської України (XIV—XIX ст.)—у львівській «Старій Україні» 1925 р., ст. 132.

димирі Волинському з тисненими взорами, що пішли від італійських малярів: Гідо Сієнського, П'єтра де Козімо й інш. До візантійсько-італійської школи зачисляє дехто й відому Богородицю в Ченстохові, хоч легенда приписує її ев. Луці. Новіші польські вчені признають цю ікону оригіналом Джотта або його школи. Це вказувало би на XIII ст., коли то італійські впливи на Західню Україну були загальною силою,—в Ніконівському літописі знаходимо згадки про зв'язки тогочасних князів із Римом, хоч тих згадок у інших пам'ятках немає. Відома річ, що ченстохівська Богородиця знаходилася зразу в Белзі, звідки її вивіз Владислав Опольський, потомок белзьких князів. Так італійське походження цієї ікони у зв'язку з українською територією стає дуже можливе ¹⁾.

Сам ренесанс дістався на Україну безпосередньо з Італії, з Льомбардії, можливе, що з містечка Кампіоне, звідки розходились майстри-мистці по всій Європі аж по Москву. В XVI ст. знаходимо тих італійських мистців у великому числі в містах Західньої України, де вони будують різні більші й менші будинки.

До Львова й до інших міст Галичини напливають уже з пол. XVI ст. архітекти й різьбарі з Італії, передусім з Тесинського Кантону, з Льомбардії, Ферари й Болоньї. Вони відбудовують спалений 1527 р. Львів і заміняють його давній готицький стиль ренесансовим. Зі Львова розходяться вони по провінції й їх сліди бачимо в Перемишлі, Глибокій, Старому Самборі, Поморянах, Бережанах, Тернополі, Єзуполі й ін. Тільки у міських актах вони фігурують найчастіше під українськими іменами, наданами їм цеховими товариствами й ргоріпа при вступному могоричу, як *conglomer ex arte*, що змінялося не раз із переселенням в інше місце. Ті італійські майстри вносили ренесанс не нагально, а в повільному процесі, числячися зразу з існуванням готика.

Такі ренесансові впливи поруч із готицькими формами бачимо вже на будівлях другої половини XV ст. і дальших часів, н. пр. церкви в Посаді Риботицькій, у Залужжі, собор у Перемишлі, синагога Золота Рожа у Львові (будував її *Paulus Italus Murator de ducatu Clamensi*). Чистими ренесансовими будівлями є братські церкви у Львові та Луцьку. Львівську братську (Волоську) церкву будували у XVI—XVII ст. італійці: зразу (1559 р.). Петро Італієць з Люґано,

¹⁾ Ці вістки завдячую Д-рові С. Томашівському, що приготував про цю справу окрему статтю.

але ця церква згоріла 1576 р.; опісля (від 1591 р.) Паольо Романо, його тесть Капінос і Амброджо Прихильний із Валь Теліна в Енґандіні. Є це одна з найкращих ренесансових будівель на північ від Альп (передусім замітна прегарна вежа й Трьохсвятительська каплиця), хоч її стиль порушують дещо три копули на полудневому фронтоні, додані відповідно до вимог місцевого українського стилю. Вежа при цій церкві, побудована протягом 8 літ (від 1572 р.) коштом Константина Корнякта італійцями: Петром ді Барбона й Павлом Домінічі (найвищий поверх доставлено з кінцем XVII ст.)—нагадує зовсім типову італійську кампанілю, найбільше славному вежу San Spirito в Римі ¹⁾. У Волоській церкві був колись і прегарно різьблений іконостас з другої пол. XVII ст. ренесансової архітектоники, якого образи повстали під сильним італійським впливом ²⁾. Обік того знаходяться ще й до нині у Волоській церкві образи XVII ст., мальовані під виразним італійським впливом ³⁾. Чудову Трьохсвятительську каплицю при львівській Успенській церкві будував італієць Петро Красовський із Швайцарії (1578 р.). Каплиця з трьома копулами має гарний портал. Петро з Барбони побудував ще дім Корнякта у львівському Ринку з гарними окрасами й статуями; Амвросій Прихильний працював ще коло костела бернардинів у Львові, а далі й у Жовкві й кінчив початий кн. Янушем Острозьким замок у Старому Селі; коло згаданого костела бернардинів працював також Павло Римлянин.

Луцька церква—легка й широка у розмаху—на жаль не тривала в будівлі. По італійськи ясна і простора є церква католицька в Жовкві; її будував коло 1604 р. Паольо Щасливий, будівничий згаданої львівської синагоги. Обік замкової церкви в Острозі замітна ще ренесансова церква в Крилосі біля Галича, побудована Марком Шумлянським на поч. XVII ст., але її покрівлю перебудовано невміло на поч. XVIII ст. За те викінчений характер українського ренесансу має монументальна вежа з в'їзною брамою при старій церкві св. Пантелеймона в Галичі (нині латинський костел), збудована у поч. XVII ст. Низький наметовий дах цієї вежі, перепоясаний по середині,

¹⁾ В. Карпович. Дзвони церкви Успенія Пр. Д. Богородиці. Збірник Львівської Ставропигії Т. I. Під ред. Дра Кирила Студинського. Львів, 1921 р., ст. 163; Александер Барвінський. Ставропигійська церква Успенія Пр. Богородиці—у Львові. Там саме, ст. 7. ²⁾ Микола Голубець. Українське малярство XVI—XVII ст. під покровом Ставропигії. Згаданий Збірник, ст. 264. ³⁾ Там саме, ст. 281 і 283.

стає незабаром улюбленою на Україні архітектонічною деталю, що збереглася подекуди до наших часів (можливе, що вона датується ще з готицької доби). У ренесансовому стилі будовано також світські будинки—передусім маґнатські замки. Замок кн. Острозьких в Острозі, побудований ще в XV ст., перебудовано опісля на ренесансовий лад (аттики над карнізами й ін.). Подібно примішано до готики ренесанс у замку Гербуртів біля Добрсмилля з XVI ст., Миколи Сенявського в Бережанах із 1554 р. і в замку в Красишині біля Перемишля з 1598 р. Елегантніші, бо не такі масивні, є міські будинки доби ренесансу, яких кілька зберіглося на Ринку у Львові, н. пр. дім Анчовського, що його будував у XVII ст. Petrus Krasovski Italus Murator Szwanzar і дім Корнякта з 1580 р. Сюди належать владича палата у Володимирі, захована тільки частинно та палата й церква св. Миколи в Берестю. В ренесансових будівлях України, навіть будованих італійцями, замітний, як згадано, також визначний вплив український, якому італійські майстри мусять робити уступки з чого виходить ориґінальний ренесансово-український стиль.

Подібний вплив українського стилю помітний і на інших ділянках ренесансового мистецтва. Так н. пр. тип ренесансових домовин у стінних нишах із лежачими постаттями покійників прийшов на Україну з Італії, але при співучасті українських майстрів прибирає місцевий характер і навіть ублагороднюється через те. В українській скульптурі панські діточі надгробники, в яких поставлено поруч: дитину, як початок життя, і людський череп, як його кінець—вийшли, здається, від Джан Марія Падовано, що переїхав до Галичини 1532 р. З кінцем XVI ст. працювали у Львові ще два майстри, можливо італійці: Яків Тревалій і Ян Білий (монумент пані Камінецької у Кросні та скульптурний і поліхромічний вівтар для львівської катедрі).

Коли вже готицьке декораційне малярство стало віддалятися від візантійського й зближалося до західньо-європейського, то ренесансове малярство пішло ще далі тим шляхом. І за короткий час у XVI ст. довершується цікавий процес злиття в одну цілість місцевих і традиційних елементів із впливами: італійськими, нідерландськими й німецькими. В XVII ст. процвітає вже малярство пишно. Сам процес його творення можна добре прослідити на цінних збірках «Національного Музею» у Львові, де між іншими можна побачити такі італійські композиції XVI ст., як: Мадонну в славі, оточену хорами янголів, подібну до композиції Маєста

в Сієні, чи наслідування тосканської композиції «святого розговору». А таке Благовіщення майстра Федушка із Самбора у житомирському музею) з 1579 р. показує, що Федушко знав добре італійське малярство—видно він мусів бути в Італії, де пізнав кращі взірці тосканської школи, хоч він не копіює її, а радніше свідомо наслідує. У «Національному Музеї» опинився також славний Богородчанський іконостас, мальований українцем—дослідники добачують у його стилі деяку подібність до праць фльорентійця Фра Анджеліко. Більше видержаний стилістично є іконостас церкви св. П'ятниць у Львові, мальований у XVI—XVII ст. під безсумнівно італійським впливом.

Тут згадаю також замітний пергаменний рукопис: Пересопницької Євангелії, писаний на Волині в 1556—1561 рр. галичанином Михайлом Васильовичем із Сянока—її прикраси й малюнки виконані в дусі італійського Відродження. Близько до цієї Євангелії підходить багато орнаментований Загорівський Апостол 1554 р. й Євангелія Київсько-Печерської Лаври 1538 р.

З інших ділянок мистецтва показує впливи італійського Відродження ще українська ритовина (гравюра)—передусім у виданнях Києво-печерської Лаври (одноріжці й кентаври). Загалом пізніші українські ритівники часто копіюють західноєвропейських мистців, як н. пр. Рафаеля й інш.

Із XVII ст. опановує Європу й з нею також Україну бароковий стиль, що вийшов із папського Риму. Барокко занесли на Україну таки самі італійці—тип єзуїтського барокко в будівництві старших церков та костелів—і поруч із ними також німці—князівський барокко. Перші сліди барокового будівництва можемо прослідити десь від 1602 р., а в 1613 р. вибудував першу барокову церкву Богородиці в Києві на Подолі італієць Себастьяно Брачі—і з того часу це нове мистецтво стає на Україні модне, витісняючи спокійне мистецтво ренесансу. Як і ренесанс, також і барокко пристосовується до українських вимог і обставин, як це видно й із Збаразького замку поч. XVII ст., для якого плян виготовив венецький будівничий Вінченцо Скамоцці, але на Україні його доволі змодифіковано—і то не дуже щасливо.

Барокко опановує не тільки будівництво, але продирається й до інших ділянок мистецтва. У скульптурі появляються неспокійні риси, що відбиваються передусім у надгробках. Такий рухливий барокко бачимо у скульптурі й будові каплиці Камп'янів, що її будував може Паольо Романо, але прикра-

шував уже в новітньому дусі вихований в Італії Мартин Кампіан 1619 р. і Боїмів (1609—1619 рр.) при латинській катедрі у Львові—обі будівлі рясно прикрашені й переладовані скульптурою (передусім каплиця Боїмів). З пізніших часів (поч. XVIII ст.) походить бароккове обрамлення монументу кн. Острозького в Київській Лаврі, на якому ангели-діти нагадують італійських путто. З другою половиною XVII ст. являються такі ангелики постійно в тодішній пересиченій орнаментиці. Такі ангелики на взірць італійських стрічаємо не тільки в кам'яній різьбі України, їх знає також деревляна скульптура.

Около половини XVII ст. появляється на Україні окрема критська школа в іконописі, що являється цікавою злукою візантійської традиції з італійськими впливами (остров Крета був якийсь час під володінням Венеції). Критські малярі замандрували й на Україну й тут за часів Петра Могили у 40-их роках XVII ст. розмалювали Спаську церкву в Берестові.

Переміни у бік барокко переживає й українське малярство — не без італійського впливу. В барокковому вже триптиху Деїсусі, фундованому гетьманом Самойловичем, постаті ангелів, Марії та Івана Хрестителя взорувалися на старій тосканській композиції «Святої бесіди», по тосканськи розвинено й краєвид у нижній частині образу Вознесення у відомому Богородчанському іконостасі (скомпонованому не тільки по італійським взірцям), а поділ композиції на дві частини нагадує Рафаеля. Українське малярство того часу знаходило признання за границею на заході Європи, хоч, що правда, знаємо тлих випадків не багато. І так н. пр. фльорентинець Козімо Брунетті замовив 1675 р. портрет короля Яна Собіського у придворного українського маляра — може майстра Василя, й післав цей портрет великому князеві тосканському—нині він знаходиться у галерії Уффіці у Фльоренції.

За часів гетьмана Івана Мазепи зростають західні впливи на Україну і в зв'язку з тим бачимо н. пр. поширення копій Тайної Вечері Леонарда да Вінчі й інших західніх копій. Наростає нове малярство — зображення божественних подій дістає малярський, а не іконний, як досі, характер. Це бачимо хочби й у славній Запорозькій Покрові у Переяславі, якої кольорит нагадує теплу Венецію. За Мазепи розмальовано й гарну стінопись у церкві Вознесення над Воротами Києво-Печерської Лаври, де бачимо сумішку впливів: московських, толяндських, італійських та місцевих. Собор Апостолів

поміщений тут серед італіанізованого пейзажу; у Вигнанні торговців із храму сходиться італійська класичність із голяндським натуралізмом.

У XVIII ст. Україна доживала останніх хвилин автономічного життя. І ось подібно, як у Франції перед катастрофою й у Венеції перед кінцем могутності — також і на Україні останні люди козаччини: Розумовський і Кальнишевський фундують мистецтво дивно розкішне й разом з тим якесь елегантне, що переходить у стиль рококо. І тут не обійшлося без визначного впливу італійської штуки, як н. пр. у будові гарної церкви св. Андрія в Києві, початої 1744 р. — може, як дехто думає, по проєктах молодшого графа Бартольомео Растреллі, але видбудованій на ділі київськими майстрами. Також не знати, чи Растреллі мав участь у будові собору в Козельці, у Розумовського, чи може його побудував талановитий архитект Андрій Квасов, що одначе не мав поведження у столицях.

Боротьбу між барокком і рококом стрічаємо в іконостасі Софійського собору, викінченому 1747 р. працею київських золотарів Волоха й Завадовського — тут і бачимо відомих ангелів-путто, поширених ще з часів ранішнього італійського ренесансу. А про тісний зв'язок українського малярства з італійським також і у XVIII ст. посвідчає хочби й те, що в 1758 р. викликано до київської Лаври італійського майстра Венямина Фредеріче, що власне в Бердичеві працював для кармелітського монастиря. Незабаром, бо від 1753 р. починає школа малярства в київській Лаврі розвиватись що раз краще. Зрештою італійські купці з Льомбардії мали біля київської Академії на Подолі постійну торгівлю західноєвропейськими ілюстрованими виданнями й гравюрами та усяким знаряддям для малювання й гравюри. З тим усім не дивно, що в добу барокко модна маніра наслідувати старого майстра Кореджа поширилась також на Україні в XVIII ст.; вона слідна н. пр. у малюнках згаданого козелецького собору.

На зміну стилю рококо являється на Україні з кінцем XVIII ст. — класичність, що почала діставатися на Україну із заходу Європи через Петербург. Вплив Італії й тепер не переривається. Бо ось Розумовський, задумуючи вивести в Батурині величаву резиденцію, викликав італійського майстра Антонія Рінальдї, хоч він, здається, не вів розвинути своїх плянів; а Джакомо Кваренті, родом із північної Італії, вважається автором пляну величавого ансамблю будівель із самого кінця XVIII ст. у Ляличах північної Чернигівщини—

построєних на лад нео-римського стилю. І на тому класичному стилі можемо завважати той сам процес українізації, який ми бачили і в попередніх добах — діставши ся на українське село, став цей стиль приймати українські признаки, нав'язувати до української традиції — словом, світовий стиль приймав українську одіж.

Класицизм у різних формах перейшов також на всі ділянки українського мистецтва. Видно його і в українській статуарній різьбі: статуї різьблять тепер на римський лад — як римських бесідників, матрон і под. Рим — стає тоді осередком скульптури й найвидатніші її майстри осідають у Римі, як н. пр. данець Торвальдсен і венеціянець Канова, що був відомий і на Україні, бо після нього остали тут дві його праці: надгробний пам'ятник Кирила Розумовського в батуринській церкві й пишний надгробок грецького князя Іпсіланді, що помер у Києві 1816 р. Учеником Канови в Римі був і талановитий український скульптор Іван Мартос (пом. 1836 р.), що ще також учився там у малярів: Рафаеля Менга й Помпео Баттоні, полишаючись все таки глибоко національним майстром, який вмів передати мармуром українську елеґійність у пам'ятниках на цвинтарях Москви й Петербурга і в інших пам'ятниках для міст, також і південної України.

У малярстві перший перенявся новим класицизмом Антін Лосенко (пом. 1773), що працював між іншими також у Петербурзі під проводом венеціянця Ротарі. Та одним із найкращих представників ново-класичного малярства являється відомий блискучими працями польський маляр Генрик Семірадський (пом. 1902 р.), родом із Слобожанщини — у своїх композиціях сягає він не раз до сцен старого Риму, куди він і переселився ¹⁾.

Із малярів Західньої України того часу згадасмо Рафаїла Гадзевича (1803 — 1886) з Грубешівщини, що між іншими студіював також у Фльоренції, а повернувши відтам, малював іконостас у Старяві (1836 р.) і працював оісля на польському й російському ґрунті ¹⁾. Об Італію зачілив у пізнішому віці й відомий талановитий маляр та письменник Корнило Устіянович (1839 — 1903) ²⁾.

---

¹⁾ Д. Антонович. Скорочений курс історії українського мистецтва, Прага 1923, *passim*; Микола Голубець. Начерк історії укр. мистецтва. Перша частина. Львів, 1922, *passim*. ²⁾ Микола Голубець. Сто літ галицького малярства. 1804—1904. Стара Україна, 1925 р., ст. 142—3. ³⁾ Там саме, ст. 142—3.

Вкінці згадаю про зв'язки Італії ще з одною важною ділянкою українського мистецтва: з музикою і співом. Власне з розцвітом кріпацтва на Україні з кін. XVIII й поч. XIX ст. повстають по панських дворах цілі капелі: орхестральні й вокальні. Такі капелі мали деколи вплив навіть на російську столичну музику, що вироблялася тоді під італійським проводом. Відомо, що О. Г. Розумовський (1709 — 1771) завів собі величезний хор та орхестр. З громадою українських співаків попав він до петербурського двору й досяг там височини першого маґната в державі. Коли у Петербурзі уперше з'явилась італійська опера з компоністом-диригентом Франческо Араїа на чолі й коли в 1755 — 56 рр. поставлено дві опери на російський текст, то серед акторів бачимо й 5 співаків Розумовського. Араїа написав ці опери («Цефал і Прокріс», і «Селевк») під впливом моди на українські й російські мотиви, що повстала завдяки Розумовському ¹⁾.

Інший великий маґнат гр. Йов Авг. Іллінський збудував у м. Романові на Волині в 1790-их рр. величаву й дуже коштовну палату. В ній заведено й італійську оперу з артистів, привезених із Петербурга, між якими славились: Замбоні, Неріці й ін. Балетна трупа складалася з французів, німців та італійців. Згаданий Замбоні перейшов 1811 р. в Одесу, де був спільно з Мантовані антрепренером італійської комічної опери й балета. На званих аристократичних вечірках він виступив також як диригент ²⁾.

Згадати б ще загалом вплив італійської теорії музики на українську (от хочби ще в XVII ст. Делецького: «Музикійская граматика»). У XVII ст. починається під італійським впливом «партесное пініє», а й загалом відомий є вплив італійської пісні на українську (н. пр. «На городі, у ставка»).

Із XIX-тим стол. змагається ознайомлення українців з італійською музикою, українські музики й співаки образуються часто в Італії (н. пр. Медіолян) — та я полишаю ті факти поки що на боці.

ІХ. Вплив Італії на українське письменство XVI—XVIII ст.

Відгомони гуманізму й разом із тим італійського впливу загалом на письменство докочуються й на Україну з дру-

¹⁾ Про італійський театр у Петербурзі того часу є капітальна праця акад. В. П е р е т ц а. ²⁾ Цікаві відомості про панські орхестри й хори подає: Ф. Е р н с т, Кріпацькі капелі на Україні. М у з и к а. Київ 1924 р., ч. 1—3, ст. 33—38; й о г о-ж: Ще про кріпацькі капелі на Україні. М у з и к а, 1924, ч. 4—6, ст. 48—49. Тут і подана література предмету.

гою половиною XVI ст., хоч властиво на українських землях цей рух з'являється вже в пол. XV ст., бо згаданий Григорій із Сянока, ставши 1451 р. латинським архієпископом у Львові, уладив у Дунаєві над Золотою Липою перший гуманістичний двір на землях тодішньої Польщі ¹⁾.

На Україні з'являються десь у 80-тих рр. XVI ст. писання Максима Грека, що хоч був діячем Московщини, був відомий і на Україні. Максим Грек був перенятий з одного боку провітними й критичними ідеями Відродження під впливом своїх студій в Італії (Фльоренції й Венеції), з другого боку схилився він до середньовічного аскетизму Джіроляма Савонаролі ²⁾. Учеником Максима Грека був кн. Андрій Курбський, утікач із Московщини, заслужений діяч відродження українського духового життя в другій половині XVI ст. Замітна річ, що Курбський, перекладаючи твори отців церкви для читання православним, черпав переважно з джерел латинських, а не грецьких ³⁾. Сам кн. Андрій Курбський учився на старість латинської мови й намовив свого брата в перших Михайла Оболенського їхати на науку також в Італію ⁴⁾.

Але не тільки таку посередню роль грає Італія в тодішньому українському відродженні. Відома річ, що деяку участь в тому відродженні мали й реформаційні течії, що при загальному упадку православної церкви на Україні стали на якийсь час огортати найбільше аристократичні й міщанські верстви. Передусім багато прихильників на Україні здобув собі антитринітаризм або соцініянзм, ширений Социном, що прибув власне з Італії.

Однак усе те були тільки посередні зв'язки України XVI ст. з духовим життям Італії. Але українська література XVI—XVIII ст. стояла й у безпосередніх зв'язках з Італією — італійська література була відома й на Україні та полишила тут свої виразні сліди. Вкажу тут тільки на деякі факти, не претендуючи зовсім на повноту образу хочби тому, що ця справа вимагає ще дальших дослідів, на що й я сам звертав уже увагу дослідників.

Вже кн. В. Острозький шукав за вченими греками також в Італії — з його поручення їздив до Риму Діонісій Палео-

---

¹⁾ Михайло Возняк. Історія української літератури, III, 2. У Львові, 1924, ст. 57—8. Пор. про це вище. ²⁾ Про Савонаролю гл. Клетрегер, *op. cit.*, ст. 61. Про Максима Грека: Михайло Возняк. Історія української літератури II, 1. У Львові, 1921, ст. 26—8. ³⁾ Возняк, там саме, ст. 29. ⁴⁾ М. Грушевський. Історія України-Руси, VI ст. 442.

лог. Але з римської грецької колонії не знайшлося охочих їхати до Острога ¹⁾.

За те українська наука кінця XVI ст. успіла нав'язати безпосередні зв'язки з італійським гуманістичним рухом. Акад. К. Студинський показав, що видана у Львові 1591 р. граматика церковно-слов'янської й грецької мови черпала безпосередньо з граматик XV — XVI ст.: К. Ласкаріса, М. Крузія й Ф. Меляхтона, тобто із західньо-європейських гуманістів ²⁾. Продовженням і важним доповненням цих гадок акад. Студинського є студія акад. Михайла Возняка про граматику Лаврентія Зизанія з 1596 р. ³⁾ де зазначено також широкі зв'язки цієї граматики з західньо-європейським гуманізмом.

Досліди В. І. Рєзанова ⁴⁾ й інших учених показали, що теорія драми в Києво-Могилянській Колегії й разом із тим також київські шкільні драматичні твори XVII — XVIII ст. стоять у тісному зв'язку з теорією і практикою єзуїтської драми в Європі. Але й єзуїтська теорія не була така зовсім оригінальна, а була дальшим розвитком її попередниць. Справжнього джерела поетичних теорій треба шукати не так у тих письменників, на яких єзуїти покликаються звичайно (Арістотель, Горацій), як радніше там, де було джерело майже усіх поетичних теорій Європи аж до XVIII ст.: в теорії поезії італійського ренесансу. Там треба шукати першого посереднього чи безпосереднього джерела також і українських теоретичних міркувань про поезію ⁵⁾. І так на пр. розуміння трагедії в українській драматичній теорії й практиці XVII — XVIII ст. подібне, як у творах італійців XVI ст. Данієлльо і Джіральді Чінтіо, Робортеллі, Маджджі, а далі Скалігера ⁶⁾

¹⁾ М. Грушевський. Історія України-Руси, VI., ст. 486.
²⁾ К. Студинський. «Адельфотес», граматика видана у Львові в 1591 р. Студія літературно-язикова. Львів, 1895. ³⁾ Михайло Возняк. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. Львів 1911.
⁴⁾ Вол. Рєзанов. Драма українська. У Києві 1926—1929, 6 випусків. ⁵⁾ Ярослав Гординський. «Милость Божія», українська драма з 1728 р., ст. 65 (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка тт. СXXXV—VI). ⁶⁾ Пор. про згаданих ренесансових теоретиків передусім: J. E. Springarn. A history of literary criticism in the Renaissance with special reference to the influence of Italy in the formation and development of modern classicism. New York 1899, ст. 60—81; також статтю: Я. Гординський. Слідами старої української культури. Із зв'язків української літератури з ренесансом XVI—XVIII ст. Стара Україна, 1924 р., ст. 9—10. Тут зазначено, що книжка Ф. Робортеллі про історію була добре відома в Польщі, мусіла бути відома й його поетика з 1548 р.

й ін., при чому не треба забувати, що теорія єзуїтської драми (яка мала такий вплив на українську) виробилася передусім в Італії (Александр Донаті) ¹⁾. Під впливом таких теорій повстала між іншими українська національна історична драма 1728 р.: «Милость Божія» ²⁾.

Однак не тільки поважна шкільна драма на Україні дізнала на собі визначного впливу Італії; також короткі веселі сценки із буденного життя, відомі під назвою інтермедій, завдячують, здається, свої почини впливові італійської *commedia dell'arte*. Бо з поширенням італійських впливів у Польщі в другій половині XVI ст. причинилася власне напів імпровізована італійська *commedia dell'arte* до переміни польських інтермедій на відомий тип бурлескно-гумористичних сценок із буденного життя різних суспільних верств. Дуже можливо, що й українська інтермедія поч. XVII ст. майже рівночасно з польською виробила собі фактуру не тільки під впливом польського театру, але й під безпосереднім впливом загально-відомої на землях Польщі італійської *commedia dell'arte* ³⁾.

Українські письменники XVI — XVII ст. загалом користають що раз частіше з писань італійців, як це посвідчають вже самі їх цитати. І так у ранніх полемічних писаннях 1596 і 1610 р. згадується про Петрарку; Мелетій Смотрицький у своєму «Треносі» подає довшу інвективу Петрарки на Рим, а в творі з 1609 р. згадується Арістотелік Цабарелля, Енеас Сильвій, Лаврентій Валля й ін. «Палінодія» Захарії Копистенського з 1627 р. згадує про Бокаччо. У першій половині XVII ст. Петро Могила купує в Польщі твір Макіявеллі: *Epistula virogum obscurogum* і інші твори. Проповідник і письменник другої пол. XVII ст. Йоанікій Галятовський цитує між масою різних письменників також італійського Макіявеллі й ін., а І. Богомольський та підручники філософії київської академії: Цабарелля, Тіко де ля Мірандоля, Дж. Бруно й ін. ⁴⁾.

¹⁾ В. И. Р ѣ з а н о в ъ. Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра Іезуитовъ. Извѣстія Истор. Фил. Инстит. кн. Безбородко въ Нѣжинѣ т. XXV и XXVI, 1910 і 1911 р. ст. 97—108.

²⁾ Гл. про неї ближче у згаданій праці: Я. Г о р д и н с ь к и й. «Милость Божія» і т. д. ³⁾ Ці гадки розвиваю ширше в окремій студії, що власне друкується при текстах новознайдених галицьких інтермедій у «Пам'ятках української мови і літератури», вид. Науков. Товариством ім. Шевченка у Львові. ⁴⁾ D. S u Ź e v ś k y j. Renaissance und das ukrainische Geistesleben. A b h a n d l u n g e n des ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin. Bd. II. 1929. Berlin und Leipzig, ст. 52—55.

Як згадано, білорусин Франц Скорина не був єдиним із східньо-слов'янських земель, що студіював в Італії. Туди до Падуї виїхав на язикові студії в першій половині XVII ст. галичанин із Львівської землі Григорій Кирницький і здобув тут при допомозі венецьких греків ступінь доктора філософії. Інший галичанин Яків Садовський, що пробував у Венеції видав там у честь Кирницького 1641 р. панегірик по українськи під назвою «Анатема». (К. Студинський. Три панегірики XVII в. Львів, 1896). Туди їздять українці щораз частіше на науку.

До найвизначніших між ними належав без сумніву відомий діяч XVIII ст. Теофан Прокопович, що після укінчення київської академії вступив до василіян-уніятів, де й сам на якийсь час прийняв унію. Незабаром провінціал василіян вислав незвичайно талановитого молодика до Риму. Там прийнято його в колегію св. Атанасія. У Римі пробув Прокопович яких три роки (може 1699 — 1701). Начальником колегії був єзуїт, що полюбив Прокоповича і взяв його до себе на помешкання та вчив приватно поза звичайними лекціями. Питомці діставали від лали усе удержання й науку даром. У Римі студіював Прокопович: вимову, поезію, філософію й християнські та римські старинності. Він вислухав повний курс Арістотелевої філософії, схолястичного богослов'я й ін. та користав із бібліотек: ватиканської й міських. Читав писання західніх і східніх отців церкви й римських та грецьких клясиків. Так перейшов Прокопович: вимову Демостена, Цицерона, Квінтіліяна, Вергілія, Овідія, Ювенала, Горація, Катулля, Марціяля, Сарбевського, Лівія, Светонія, Салюстія, Тацита, а з нових латинських письменників: Бемба, Садолето, Аонія, Плеарія й ін. До того оглядав він докладно Рим і звертав увагу на церковне, горожанське й військове життя. Така лектура відбилася опісля на його поетиці (її видано аж 1786 р.) де згадані: Квінтіліян, Горацій, комедії Плявта, Теренція, драми Сенеки й ін. Її вплив слідний і в його знаменитій драмі «Владимір» 1705 р. ¹⁾.

Від кінця XVII ст. подибуємо чим раз більше укранців, що подібно, як Теофан Прокопович, шукають в Італії поглиблення свого образования ²⁾, не лякаючись навіть приймати

¹⁾ Гл. про це докладніше: Ярослав Гординський: «Владимір» Теофана Прокоповича. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1920—1922 р., тт. 130—132. ²⁾ Михайло Возняк. Історія укр. літератури, т. III, ч. 2, у Львові 1924, ст. 4—5.

хвилево католицьку віру (унію), щоби тільки здобути собі доступ до італійських шкіл. До таких людей належав також галицький, здається, українець Григорій Скибінський, що з кін. XVII ст. з'явився в Москві. Він пробував десять літ в Італії та студіював довший час у Римі й у Падуї, а з Італії поїхав ще в інші чужі краї. Свій побут в Італії відпокутував він важко, бо в Падуї обвинувачено його невинно й відтято йому руку. Вислідом подорожей Скибінського до Італії було його «Коротке оповідання про місто Рим» і його продовження: «Опис Італії», але свого твору Скибінський не докінчив.

З того часу маємо чи не перший опис подорожі українця в Італію. Це «Распросные рѣчи» чернигівського єроманаха Тарасія Каплонського, що в 1697 р. вибрався до італійського Барі, щоби поклонитися мощам св. Миколи. Після повороту допитувано його в тій справі в Москві 1698. р. й такій обставині завдячуємо опис його подорожі. Його світське ім'я було Тимотей Іванович Поклонський, а походив він із Конотопа. Учився у єзуїтів — між іншими й у Львові та вибрався через Жовкву до Кракова, далі через Прагу, Мюнхен, Тироль до Венеції, а відсі через Падую, Болонью, Анкону, Льоретто, Рим, Неаполь до Барі. Вертав на Відень, Варшаву, Смоленськ ¹⁾.

Ще цікавіший був невтомний мандрівник по світі Василь Григорович Барський, що в першій пол. XVIII ст. вибрався о прошенім хлібі з Києва через Львів, Кошиці, Пешт, Відень до Італії, щоби відвідати мощі св. Миколи в Барі й побачити світ та людей. Він перейшов Венецію, Падую, Феррару, Болонью, Педаро, Анкону й дійшов побережжям Андрійського моря до Льоретто, а звідсі через непривітню гарячу Калябрію до Барі. Перебувши в Барлетті пропасницю, Барський серед важких трудів, без грошей дістався до Неаполю, а далі й до Риму (1724 р.), де прожив три тижні й був у папи. Відсіль вернув через Фльоренцію, Болонью, Феррару до Венеції, але поїхав ще до Святої Землі, до Африки і в інші землі. Його церковно-слов'янський опис мандрівок по святих місцях Європи, Азії й Африки видано 1778 р. і передруковувано з того часу ще не раз ²⁾. Він називається «Пѣшходца Василя Григоровича Барскаго Плаки Албова уроженца Киевскаго, монаха Антиохійскаго, путешествіе къ

¹⁾ «Распросныя Рѣчи» видав: М. Плохинський у «Сборникъ у Харьковскаго Истор.-Филол. Общества» 1896 р., т. 8; ширшу згадку про цю працю подала й «Кіевская Старина», 1896 р. ²⁾ В о з н я к, там саме, ст. 38—41.

святымъ мѣстамъ, въ Европѣ, Азїи и Африкѣ находящимся... ст. XII—796,4⁰. Був це, здається, найбільший подорожник України ¹⁾).

До визначних українських мандрівників XVIII ст., що шукали глибшої освіти у західній Європі, належав також відомий український філософ Григорій Савич Сковорода. Пішки перейшов він велику частину середньої Європи й опинився в північній Італії. А основу його знання творили між іншими також латинські класики ²⁾).

У Римі вчився й історик української церкви Гнат Кульчинський (пом. 1747 р.), що був там також генеральним прокуратором василіянської конгрегації ³⁾).

Серед таких обставин позначається й знайомість італійської літератури між українцями, як це посвідчають переклади й переклади італійських писань. Вже Веселовський вказав як першовітвір української повісти про Бово в італійському, венецькому творі, хоч сам роман є північно-французького походження ⁴⁾. Але більше значіння має питання про вплив італійської літератури на українські народні думи. Вище згадано про пандору — бандуру в руках співців дум; але бо й італійська література була, здається, не без впливу на творців дум. І так дослідники, шукаючи за джерелом прегарної «Думи про Самійла Кішку», добачують його в італійських брошурах, таких, як: *Relatione della presa della galera Capitata di Constantinopoli... In Roma 1643*», що скоро з'явилася в польському перекладі, або: «*La conquista della galera di Alessandria nel porto del Metelino coll' sopra corgagio del Capitano Marco Jakimovski Polacco... Roma 1623*», також перекладеній на польське, й подібних. Вже М. Костомаров звернув увагу на те, що слава козацьких морських походів викликала багато розголосу навіть у далеких сторонах Європи й про ті походи появилися окремі твори в різних мовах. Він наводить 9 таких відомих йому «Реляцій» про подвиги козаків у боротьбі з турками й татарами з рр. 1683—1691 в італійській, еспанській і німецькій мові. А польський бібліограф Естрайхер подає в XXVI-ому томі своєї *Bibliografii Polskiej* під словом: *Relazione* дуже багато таких чужо-

¹⁾ Найбільший подорожник України, 24-літня подорож В. Григоровича Барського по Європі, Азії й Африці 1723—1747. *Нова Зоря* 1929 р., ч. 69. Барський жив від 1701 до 1747 р.
²⁾ М. Возняк, там саме, ст. 77—78. ³⁾ Там саме, ст. 107.
⁴⁾ Михайло Грушевський. *Історія української літератури*, V, I, ст. 112.

земних творів (описів) козацьких подвигів на морі й суші, які часто перекладано й на польську мову ¹⁾.

Акад. В. Перетц вчисляє італійські твори, що явилися перерібками чи перекладами на Україні у своїй цінній праці про старий український переклад «Освободженого Єрусалима» Торквата Тасса ²⁾. І так маємо старинний переклад романа про Трістана; згаданий роман про Бово (оба видав Ол. Веселовський із рукоп. XVI ст.); скорочений переклад новелі Бокаччо (з Декамерона) про Танкреда, Гвіскарда й Сігісмонду, в 13-складових силлябічних стихах українською літературною мовою кін. XVII або поч. XVIII ст. під назвою: «Історичніє вѣрши» (видав В. П. Науменко); і український переклад «Освободженого Єрусалима» Торквата Тассо з того самого приблизно часу, відкритий акад. Перетцом. Цей цікавий переклад італійської поеми обіймає не цілих 10 пісень (із усіх 20) і вийшов із кругів українських ченців уніятів-василіян (може в Жировиці або в Кутеїні); переклад dokonано, здається, з польського перекладу поеми Петра Кохановського ³⁾.

До тих даних, згаданих акад. Перетцом, додаю, що західньо-європейський вплив, найчастіше через польське, також чеське й угорське посередництво, причинився також до розвитку української любовної лірики XVIII ст. І тут можна добачити деякі стичності української лірики з поезіями Петрарки—але ця справа вимагає ще пильнішого розсліду ⁴⁾.

Х. Латинська література на українському ґрунті.

З латинською мовою познайомлюється Україна ближче від XVI ст. (хоч латина не була чужа українцям вже й передтим, як це посвідчають урядові акти після окупації Галичини Польщею, вістки про зв'язки з Римом та Італією й под.).

Згадаю також, що русько-литовські літописи середньої редакції починаються оповіданням про вимандрування з Італії над Німан Палемона, ніби то предка литовського народу, з патріярхами видніших литовських родів ⁵⁾.

¹⁾ Дуже старанно зібрав матеріал про те у відношенні до думи про Самійла Кішку: Др. Богдан Барвінський. Др. Юліян Целівич. У Львові, 1927 р., стор. 39—87. ²⁾ В. Н. Перетц. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVII веков. Ленинград, 1928, ст. 168. ³⁾ Там саме, ст. 168—234. ⁴⁾ Возняк, там саме, ст. 370. ⁵⁾ Грушевський. Історія України—Руси, VI ст. 358.

А в XVI ст. перекладає твори отців церкви з латинських текстів кн. Андрій Курбський. Далі впливи гуманізму вели за собою samozrozumіlo й латину. Але найбільше шириться знання латинської мови від основи Києво-Могилянської Колегії (1632), де мовою навчання була власне латина. Підручники поетики й реторики цієї колегії й шкіл, що повставали на її взірць, були переповнені цитатами з латинських авторів, найчастіше давніх римських. Обік взірців із Горація й Квінтіліяна вказувано в тих підручниках і на інших римських письменників. І так один із найбільших освічених авторів київських поетик, згаданий Тесфан Прокопович, на поч. XVIII ст. поручає студіювання таких зразкових письменників: в епічній поезії Гомера, Вергілія, Тасса й Кохановського; в ліриці Горація, Овідія, Катулля, Санназара й Сарбевського; в драмі Сенеку; в комедії Плявта й Теренція. ¹⁾

І ось із київського кружка виходить у другій половині XVII ст. Еліфаній Славинецький, що дає латинсько-слов'янський словар і грецько-слов'янсько-латинський лексикон. Перший словар є перекладом із Калепіна, а в Москві переглянув його інший київський учений: Арсеній Сатановський ²⁾.

Скоро появляються переклади латинських церковних гимнів (коляди, пісні про святих), що входять в уживання в українській церкві й у приватному життю (гимни про смерть та вічність) ³⁾.

Та ще передтим виринає цікава справа з відомим римським поетом Овідієм, що присудом цісаря Августа опинився (9 р. по Хр.) в місті Томах у дикій країні гетів і сарамтів над Чорним морем, тобто мало що не на українській території. Тут писав він свої поезії: *Tristia* і *Ex Ponto*, а в них маємо багато вісток про тамошню країну, її мешканців і под. Тут він згодом навчився *Getice Sarmaticeque loqui* й каже, що навіть *Getico scripsi sermone libellum*. Після 8-літнього життя на засланні умер там Овідій 17 р. по Хр. Аж до минулого століття думало багато дослідників, що місце, де заслано Овідія, лежить таки на Україні. І так у книжці *Mich. Lituanii: De moribus tartarorum...* (1550 р.) виведено назву: Відове озеро (уста Дністра) від Овідія, що мав там жити. У XVIII ст. названо

¹⁾ Б о з н я к. Історія укр. літератури, III, ст. 209. ²⁾ Б о з н я к: Історія укр. літератури, II, ст. 336. ³⁾ І в а н Ф р а н к о. Відгуки грецької і латинської літератури в українськiм письменстві від найдавніших часів аж по кінець XVIII ст.—у львівській «Старій Україні» 1925 р., ст. 15.

іменем поета Овідіополь недалеко Одеси при лимані Дністра. В пол. ХІХ ст. шукав російський учений А. Вельтман місця заслання Овідія над устям Дону; Квієн, Нісар бачили Томи у Києві а історик польської літератури М. Вішневський аж у Поліссі, де коло Пинська є гора Овід, чи пізніше в Бесарабії. Те заслання Овідія ніби на Полісся описав польський письменник Л. Кондратовіч-Сирокомля у жартоливому віршу. Українець о. Софрон Витвицький, парох Жабя на Гуцульщині, заслав Овідія у Карпати недалеко Кут (у Карпатах і на Буковині є кілька «Овідових» місцевостей).

Подібно, як за місцем заслання, шукали за могилою Овідія. У книжці D. L. Müller: *Polnische... Historien* (1585 р.) оповідається, що волинський шляхтич Войновський показував 1581 р. «правдиву» могилу Овідія десь у степу недалеко Чорного моря й оповідав, що на Волині говорять, неначеб тіло Овідія перенесено до Києва. Цю вістку доповнює літописець Сарницький, що в своїх *Annales* (1587 р.) говорить про віднайдення Войновським надгробного каменя Овідія з латинським написом на степу коло м. Asan. Відомий Поссевін оповідає навіть, що цю плиту перевезено до Гнізна. Польські вчені (Г. Пшихоцький) думають, що плита з таким написом справді й була—можливо, що це був фальсифікат гуманістів (звичайний у ХVІ ст.), до яких належав і Войновський. Вслід за такими відомостями йшли й вістки про те, що Овідій писав також: по... українськи. Польський хронікар М. Стрийковський пише в своїй Хроніці 1582 р., що Овідій писав вірші також: «по слов'янськи або по руськи»; а П. Відавський у своїй парафразі: *Philomela* (1586 чи 1590 р.) заявляє, що Овідій навчився мови польської й став поляком. До польських чи радніше полянських поетів зачисляє його й згаданий М. Вішневський, хоч опісля він цю гадку відкликав. Додамо, що найновіші досліді подають як місце заслання Овідія малу пристань Анадоль—Кеї коло Констанци в ромунській Добруджі ¹⁾.

Та хоч про Овідія потворилися на Україні справжні легенди, хоч і інші латинські письменники не полишилися без впливу на українське письменство (на пр. вплив Сенеки на драму й теорію поезії та реторики), то все таки всі вони мають тільки епізодичне значіння для розвитку української духової культури. Але є один римський письменник, що сплівся органічно

¹⁾ Ті цікаві відомості вийняті із гарної статті Івана Кривецького: Овідій на Україні—львівська «Нова Зоря» 1929 р., чч. 93, і 95. Авторці цієї статті—знавцеві мемуаристичної літератури—завдячую багато цінних відомостей при писанню цієї праці.

з українською літературою і став для неї своїм рідним. Це—Вергілій, що перебувши під омфором легенди негоду середніх віків, віджив у численних поважних наслідуваннях і перерібках та комічних пародіях і травестіях та докотився так і на Україну, викликаючи тут справжню духову революцію. Вергілієм цікавилися доволі на Україні від XVII ст. Вже в XVII ст. Лобисевич перекладав Вергілія церковною мовою з признаками народньої української, а в підручнику піітики, складеному в чернігівській колегії 1745 р. є невелика віршована: *exempli gratia traedia rutenico et latino idiomiae composita*—про те, як Турн вигнав Енея з Італії¹⁾. Та усі ті спроби перевищає українська травестія Івана Котляревського: «Віргілієва Енеїда на малоросійський язик перелицьованная», якої три перші частини появились 1798 р., а цілість (6 частин) аж після смерти автора 1842 р. Полишаючи на боці питання, скільки Котляревський користав справді із латинського оригіналу, а скільки з різних перерібок латинської поеми²⁾, вдоволюся ствердженням, що Котляревський таки переробив Вергілія (посер дньо чи безпосередньо), перетворюючи одначе латинську поему в широкий образ українського життя з кінця XVIII ст. Тому «Енеїда» Котляревського признається початком нової доби українського письменства, хоч вона є на ділі закінченням старої, чи там середньої доби української літератури—бо все ж таки вона спричинила рішучий зворот до народньої мови на місці найчастіше уживаної досі книжкової, не зовсім народньої.

Від часів Котляревського появляются переклади й перерібки старих латинських авторів українською мовою що раз частіше. В дусі Котляревського перероблює талановито на комічний лад деякі оди й пісні Горація професор харківського університету Петро Гулак-Артемівський із характеристичними написами: До Пархома; До Любки; Розкаяння Охріма; До Грицька. У 1850 р. переклав II книгу «Енеїди» Вергілія Боднарєнко в Галичині.

У другій пол. XIX ст. появляются в Галичині й переклади прозових латинських авторів, як ось: дещо з Квінта Курція Руфа (Омеляна Огоновського) й Тита Лівія (Василя Ільницького, Амвросія Шанковського й Костя Лучаківського) у 60-их та 70-их рр., а далі з кінцем XIX й поч. XX ст. чис-

¹⁾ Михайло Марковський. «Енеїда» І. П. Котляревського. Записки Істор. Філол. Відд. У. А. Н., кн. X. у Києві 1927, ст. 70—74. ²⁾ Цьому питанню присвячена наведена праця М. Марковського у IX й X томі згаданих Записок.

ленні, дуже гарні віршовані й прозові переклади Івана Франка з: Апулея (Амор і Псіхе), Вергілія (Мужицька приправа), Горація (листи, оди, сатири), Квінта Катулля, Курція (Філотас), Овідія (елегії, листи). Обік нього перекладав і переробляв багато латинських поезій його син Тарас Франко з: Авзонія, Акція, Варрона, Горація, Еннія, Катулля, Люкреція, Люцілля, Марціяля, Невія, Овідія, Пакувія, Проперція, Статія, Федра. Як ще додамо переклад першої пісні Вергілієвої «Енеянка» Степана Руданського, далі Georgica й Vicolica Осипа Шухевича сім пісень Метаморфоз Овідія Івана Сердешного-Стешенка, переклади з Овідія Олени Пчілки, Михайла Драгоманова (прозою) і Володимира Дикого (прозою), а далі гарні «Вибрані оди Горація» Василя Щурата дещо з Квінтіліяна й Плінія молодшого Івана Дем'янчука; кілька мислей Сенеки Петра Карманського, криптонімні переклади з Федра і Цезарові «Вспомини о війні з Галійцями» Івана Франчука—то будемо мати, здається, майже повний список українських перекладів і перерібок із латинських авторів, друкованих до 1921 р. ¹⁾.

Поза тим видано в останніх роках ще інші переклади класичних латинських творів (Саллюстій й ін.), а професор гімназії Іларіон Огоновський, що помер цього року, полишив у рукописах багато прозових перекладів латинських писань.

Крім того появляються від 60-их рр. ХІХ ст. різні наукові й популярні статті про римлян в українській і латинській мові, але написані українцями, та українські шкільні підручники до науки латинської мови ²⁾.

Додати б до того ще деякі українські писання, що черпають теми з римської історії чи под. Найзнаменитша є тут славна псема Тараса Шевченка: «Неофіти», якої дія перенесена до Риму у час переслідування християн Нероном. Поза тим маємо менше важні річі, як н. пр. поеми Ісидора Воробкевича про Нерона та Клеопатру, драматична поема Л. Старицької-Черняхівської про Клявдія Аппія й інш.

Одначе на загал можна сконстатувати, що українці виявили не дуже велике зацікавлення класичними творами римлян.

ХІ. Зв'язки українських письменників в ХІХ і ХХ ст. з Італією.

Та українському населенню довелося ще раз стрінутися безпосередньо з Італією. Сталося це передусім від кінця ХVІІІ

¹⁾ Їх список подає Іван Калинович у книжці: Тарас Франко. Нарис історії римської літератури. Львів-Київ, 1921, ст. 197—204. Список Калиновича не зовсім повний. ²⁾ Ті статті й підручники списані у Тараса Франка, там саме, ст. 204—209.

ст., бо тоді не тільки вже Закарпатська Україна разом з Угорщиною, але й Галичина (від 1772 р.), а далі й Буковина (від 1775 р.) стали частинами Австрійсько-угорської монархії, до якої належала й північна Італія. З того часу судилося галичанам і угорським українцям не раз побувати в Італії, куди їх висилано, як жовнярів, на різні війни, аж до страшних, кривавих боїв під Трієстом, на узбіччях Альп і над П'явою, у великій світовій війні. Пам'ять про ті бої не тільки новіші але й давніші живе ще досі між населенням тих частин України, що проживали до недавна під австрійсько-угорським правлінням¹⁾. Ті війни відбилися також голосним відгомном і в українському письменстві.

Та заки перейду до того, згадаю про деякі інші епізоди італійсько-українських взаємин того часу. Тут спинюся передусім на оригінальній, цікавій і симпатичній постаті Карла Людвика з Бурбонів, пануючого князя Люкки в Італії. Споріднений з австрійською династією, бував він у Відні, між іншими й довший час у 1826—1838 рр. У Відні познайомився князь також із деякими українцями та ходив на богослуження східних церков, між ними й до грецько-католицької церкви св. Варвари, бо любив слов'янське богослуження. Під впливом одушевлення східним обрядом забажав кн. Люкки закласти у себе в дома церкву східнього обряду—зразу неуніятську, а як це виявилось ненаручним—грецько-католицьку. Цією

¹⁾ Ось н. пр. Титко Рєвакович списав: Пригоди жовніра русина з італійської війни 1859 року. Оповідання Василя Ріжньова—львівське «Д і л о» 1906 р., ч. 150. Тут оповідається про лютий бій під Маджентою в 1859 р. у часі повстання Льомбардії при допомозі сардинського короля й французького цісаря проти Австрії. Стрийський полк піхоти ч. 9., рекрутований з українського населення галицького Підгір'я, дістався у страшний бій на багнети проти фран. звавів. Недобитків полонено й вивезено до Франції.

Про 1859-ий рік згадує й народня пісня, як н. пр. оця: «Из 1859 года, записана от Русскаго солдата Австрійскаго полка Парма, Коломыйскаго округа», де між іншими співається:

«Пала карта від цісаря с тої Італії;
Пала карта від цісаря з самої Верони;
А щоби ми, молоденькі, ступали до війни.
А чекайте, камратиска, горілки нап'ємся,
Бо вже відай, камратиска, відти не вернемся;

.....
А як пришли в Італію до самої війни,
А тепер ми, камратиска, нічого не годни»...

Але як полк Парма прийшов до Італії, війна скінчилася...

(Народня п'єсни Галицкой и Угорской Руси, собранья Я. Ѳ. Головацкимъ. Ч. III. Отд. I. Москва 1878, ст. 114—115).

справою занявся щиро український віденський священник Іван Фогорош і звернувся з усім до мукачівського єпископа Олексія Повчія. Але Повчій дивно легковажив собі усе те, аж доки не зголосився відомий український граматик Закарпатської України Михайло Лучкай, що висловив бажання поїхати до Люкки на становище священника тільки тому, що він хоче побачити щасливу Італію. Так у червні 1829 р. виїхали до Люкки священники із Закарпатської України: Михайло Лучкай, Антін Лабанц і двох пряшівських питомців. Із кінцем липня прибули вони до Люкки й застали тут вже готову каплицю, перестроєну з латинської на східню славними мистцями з Відня й Люкки. Вислані виявились гідними свого становища, а вдоволений князь уладив їм побут як найкраще й обдарував їх щедро. Лучкай став княжим сповідником і міг спокійно займатися наукою й писанням, бо ж це була головна мета його подорожі. Він учився італійської мови й викінчував свої замітні проповіді. Епілогом цієї справи був лист І. Фогороша до князя Люкки, де Фогорош, покликуючись на обіцянку князя, просив його про більшу суму на побудовання для себе робітні з капличкою. Здається, князь вволив волю Фогороша (ще передтим дістав Фогорош від князя золотий перстень). Що сталося далі з каплицею в Люці, не знаю—вона існувала ще в 40-их рр., коли Карло зрікся лючанського престола для великих фінансових клопотів; Лучкай вже давніше повернув до Мукачева, де й помер.

З іменем кн. Люкки зв'язані й деякі українські друки. Йому присвятив свій альманах «Вінок», виданий у Відні 1846 р. (ч. 1), Іван Головацький, якого Карло підпирав матеріально. У тому «Вінку» є й вірш І. Головацького, зложений у честь князя. Крім того згадує про цього князя й Михайло Лучкай у своїй: *Grammatica slavo-ruthena*, виданій у Пешті 1830 р., і у виданій 1831 р. у Буді своїй книжці: «Церковния Бесіди». Так особа кн. Люкки творить один із світлих епізодів в італійсько-українських взаєминах ¹⁾. З інших проявів згадаю

¹⁾ Докладніше про цю справу гл: Я р о с л а в Г о р д и н с ь к и й. Основане гр. кат. церкви в князівстві Люкка в Італії. У Львові 1918. Д р . В а с и л і й Г а д ж е г а. Михаил Лучкай. Житєпис и творы. Н а у к о в ы й З б о р н и к Т о в. «Просвѣта» в Ужгородѣ за 1928/29 р. Рѣчник VI. 1929. Ужгород, ст. 1—128; доповненням до тих праць є стаття: У р і и л ь М е т е о р ь. Краткое изложение происхождения Славянско-восточной церкви домовою Марліинскою в Італіи. Списано по бл. памяти каноникѣ Іоаннѣ Фогараши, и продолжено отъ дворовыхъ капеляновъ Антонія и Александра Лабанцовыхъ. Изъ латинской рукописи Алекс. Лабанца. Ужгородський (унгварський) «К а р п а т ь» 1875 р., ч. 23—29, 33—39.

про польські революційні конспірації у 30-тих і 40-их рр. XIX ст. між українською суспільністю Галичини, передусім між питомцями духовного семінара й духовенством. За ті конспірації прийшлося галицьким українцям заплатити дорого бо вони потягнули за собою політичні процеси й довголітню тюрму. Ті революційні рухи стоять у зв'язку з загальноєвропейськими тайними революційними кружками того часу, а початок таким кружкам дала Італія ¹⁾.

Та, як згадано, Італію прийшлося українцям згадувати ще й з важких боїв, що їх зводили там українські полки, висилані туди Австро-Угорщиною. Ці бої відбилися й голосним відгомонам у галицькому й буковинському письменстві. Так н. пр. на такому тлі повстала помітна гумористична поема відомого талановитого галицького письменника Антона Могилянського (1811—1873) п. н.: «Русин вояк. Баляда» ²⁾. Тут оповідається про те, як то галицькі полки посилено по далеким землям:

«Кобись вітра від западу,
Від Дуная, Тисси, Паду
Бесіду порозумів:
Ой учув бись, як русини
Тугу серця із чужини
Посилають з ним домів».

І ось у часах, як Наполеон загрозив усій Європі й заливав своїми військами австрійський край:

«Тогди в ровнях Верони
Для Льомбардів охорони
Кароль, герой наш, стояв».

Між військами архикн. Карла був і полк Булії, в якому служили «гожі хлопці з Станіслава, з Коломиї леґіні». В тій війні прийшло до лютого бою в місцевості:

«Вже не тямлю, як го звано,
Ци Арколе, чи Леняно,
Ци котре з італьских міст».

А був там такий краєвид:

«Улицями серед поле
Кукурузи, риж, тополі,
Попід річки береги»

і далі:

«Дивіт, онде в винограді
Грубе тиче стоїт в ряді,
З красним кільом довгий пліт».

¹⁾ Ті конспірації опрацював прегарно: акад. К. Студинський й. Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича. Львів, 1916, стор. XCIV і д.—тут подана література предмету.

²⁾ Твори Николи Устіяновича і Антона Могилянського. Видане друге. у Львові 1913, ст. 358—375.

В такому то місці відбувся славний бій із французами, а в тому бою галицькі хлопці під проводом поповича з Підгір'я здобули кілька французьких гармат... простим кіллям із винограду! Про це оповідав з усією повагою ніби то сам учасник тих подій.

На мотиві боїв в Італії опер свою гарну поемку: «Рекрутка» також інший поет із колишнього кружка Маркіяна Шашкевича—Микола Устіянович. Але тут усе кінчиться сумно. Мати з дитиною довго вижидає даремно батька, що пішов у воєнний похід. Аж ось вертають рекрути... Жінка питається за своїм чоловіком, але їй звіщають тільки сумну вістку:

«Твій друг упав в бою
Аж там, під Мадженти мурами»...

Нещасна мати кидається з дитиною у пропасть... ¹⁾ Це другий бій героїства на рівнинах Льомбардії...

Та ніхто з українських поетів не оспівав так Італії, як славний буковинський поет Осип Федькович, хоч він побув у північній Італії тільки недового—на війні 1858—1859 р. Тут у таборі під Касано написав він свою першу українську думку п. н.: «Нічліг», а за нею пішов цілий ряд поезій з військового життя, зв'язаних з Італією, написаних звичайно вже після повороту з війни. Поезійка: «У Вероні» виводить двох жовнярів, що у Вероні тужать за рідним краєм, хоч як в Італії «красно-мило».

«Землю трави шовковії укривають,
Соловії голоснії ни втихають». ²⁾

Пісня: «Під Маджентов» дає чудовий образок смерті жовняря на полі бою (хоч, як знаємо з біографії Федьковича, він на ділі не брав участі в боях). Венецькими настроями пронизані: «Сонні мари» (дім Марка, палата дожів)... І знов про смерть жовняря співає: «Марш на Італію» й «Під Кастенедолев» або поемка: «Товариші», що оповідає про те, як то: «Під Маджентов виногради, в винограді холод» або: «в Італії глина—камін», що й годі товаришеві викопати могилу... У Вероні також пишуть два жовняри: «Лист», замітний оригінальною формою, схопленою з жовнярських листів. У пізнішій поемі: «Пуга» оповідається, як то:

«на кровавій Італії ніч,
утікають жовніроньки з міста пріч»,
а далі:
«А над Маджентов горю»

¹⁾ Там саме, ст. 99. ²⁾ Цитую з критичного видання: Поезії Осипа Ю. Федьковича - під ред. Івана Франка. У Львові, 1902.

Стоять гармати:
Муть стріляти».

І в Федьковичевій поемі: «Новобранчик» сказано:

«А в Італії цвіт та цвіт
Укрив гору, укрив долину
То у барвінки, то в калину.
Бо де руська ніжка ходит,
Там барвінчик родит;
А де руська кровця кане,
Калинойов стане.
А кільки то козацької
Кровці тутки ллет-ця..»

Італію згадує поет ще не раз у своїх пізніших поезіях, н. пр.: «Мертвець» (1867), «На могилі... Михайла Дучака» (згадка про Венецію), у найбільшій своїй поемі: «Дезертир» (1868 р.), а навіть у 80-их рр., вже при кінці свого життя пише поет поезійку: «Римська княгиня», де згадує про Тибр і Рим.

І в оповіданнях переноситься Федькович не раз гадкою в Італію ¹⁾. Навіть дія цілого оповідання «Таліянка» відбувається у Венеції з її морським краєвидом, а сюжетом цього оповідання: кривава пімста гарячокрової італійки над невірним любчиком. У недокінченому оповіданні: «Капітан» говориться про «марш на Італію» та місцевості: Бресцію (Бреша) й Аркуніяно. В «Буковинських піснях» читаємо: «А що вже нас у тій Італії біда наїлася, то і не сказати! Бемось було і босі і голодні від ранку до самого вечера, а прийде ніч... а тут як люне дощ!.. А під Солферином билися ми од самого досвіта аж в темну ніч... А в ночі звелів нам полковник іти помагати грабарям побитих ховати... Було їх мабуть сот з п'ять—і наших і французів і таліянів». Над одним убитим італійцем плакала дівчина—жовняр-буковинець не міг її вже ніколи забути...

Отакими настроями перенизані згадки Федьковича про Італію.

Та замітне, що хоч австрійським українцям довелося так часто побувати в Італії, справжнього зацікавлення італійським краєм і народом якось довго не бачимо.

Виїмок творить тут хиба незвичайно цікава стаття Володимира (в світі: Іполіта) Терлецького (1807—1888), що походив з української уніятської спольщеної сім'ї в старокопчанському повіті на Волині. Він опинився у Парижі, а ставши

¹⁾ Критичне видання: «Повісти й оповідання» Осипа Юрія Федьковича. Вид. Др. Олександр Колесса. У Львові, 1902.

священиком, захопився ідеєю об'єднання Сходу з Римом, куди він і переїхав та предложив тут 1846 р. відповідний проєкт папі Пієві ІХ. Хоч пора на таку акцію була недовідна, проєкт Терлецького прийнято й він знайшов симпатію у французького єпископа Luquet'a та у російської кн. Зинаїди Волконської. На сходинах у Волконської засновано Східне Товариство для інтересів Сходу під проводом кардин. Франсоні. Це товариство видало відозву до всіх європейських держав, а папа вислав спеціальну енцикліку до східних патріархів. Терлецькому поручено зорганізувати місіонарської школи. У вересні 1847 р. виїхав він на Схід і до Царгороду, але наслідком революційних рухів 1848 р. мусів повернути до Риму. Тимчасом Східне Товариство вже розпалось. Папа вислав Терлецького до Галичини, але він не мав за що там поїхати й предложив знов папі записку про з'єдинення церков. Папа дав ту записку до розгляду 4-ом особам і прийняв її прихильно, а для остаточного вирішення призначив окрему колегію кардиналів. Саму записку видруковано у великій тайні. Але й в Римі вибухла революція й папа з кардиналами виїхав відсі. Терлецький успів добути від Конгрегації листа до гр. кат. єпископів у Галичині, відповідну інструкцію й наказ їхати як найскорше до Галичини, обговорити там справу й привезти до Риму відповідний звіт. Він справді виїхав і стрінувся в Дрезні з кн. Люкки. Але революція завела його до тюрми й вкінці він опинився знов у Парижі. Тут повстав також Східний Інститут, гр.-кат. церква й 1850 р. духовний семінар, в якому знайшлися й українські питомці. Відозви до східних і західних владик мали деякий успіх, папа поставився до цієї акції знов прихильно. Одначе проти Терлецького піднесено різні обвинувачення й тому він виїхав 1853 р. до Риму. І тепер прийняв його папа прихильно. Терлецький хотів вести місійну працю на Сході, але перешкодила тому російська війна. Тоді папа велів Пропаганді виготовити письмо до нікопольського владики, але він відписав, що тепер не час на місійну працю. Питомці у Парижі рішили Інститут розв'язати, а Терлецький виїхав 1855 р. на Схід. Він хотів дістатися до Галичини, та його туди не пустили й він удався на Закарпаття, де 1858 р. в Мукачеві вступив до монастиря. Після трьох літ добився він вкінці до Галичини й замешкав у монастирі в Гошеві. Але його проповіді викликали невдоволення й він мусів покинути Галичину та повернув на Закарпаття. В 1872 р. перейшов він на православ'я й поселився на російській Україні. Ще раз довелось йому відвідати Італію, коли 1874 р. кн. П. П.

Демидов покликав його на священника в домовій церкві у Флоренції. В 1879 р. вернув він до Києва. Умер в Одесі. Терлецький полишив цінний опис своїх подорожів, зразу уривками в 1856 р., а опісля в цілості п. н.: «Записки второго поклоннического путешествія зъ Рима въ Іерусалимъ и по инымъ мѣсцямъ Востока»—2 тт. у Львові 1861—62 рр. ¹⁾).

Поза тим, полишаючи на боці такі писання, як статті церковно-релігійного змісту, деякі, зрештою нечисленні дописи з Риму (вже у львівському «Слові 1862 р. і у віденському» «Вѣстнику» 1863 р.), стрічаємо аж у «Вечерницях» 1863 р. (ч. 11) оповідання: «Марграфиня Караліо. Повість італіянська. На нашу річ перевів Бляйм». Опісля віденський «Отечественный Сборникъ» з 1866 р. дає переклад Чабинського італійського оповідання «Маляр». У 1865 р. появляється стаття Антона Петрушевича: «О древнѣйшихъ иконахъ съ кириллическими надписами, находящихся въ Римѣ». У видавництві: *Sioło*, що виходило у Львові 1866 р., помістив Українець дві поезійки: «Neari» і «Rum», а в часописі: «Боянъ» 1867 р. Славич (В. Стебельський) уривок із поеми: «Мортонъ» п. н.: «До Рима». У «Бояні» (ч. 25) появляється й перший, здається, світський опис подорожі до Італії п. н. «Ночь на Везувіи». Із статей політичного характеру помістило, здається, перше львівське «Слово» 1867 р. (чч. 24 і 25) допис із Києва: п. н.: Зачѣмъ перерваны сношенія Россіи съ Римомъ? «Опісля бачимо аж у львівській «Русалці» 1868 р. оповідання: «Біанка Малигіері. Дѣяніе въ Венеціи». Із статтів про італійське духове життя одну з перших дає: «Газета Школьна» 1875 р., де маємо статтю про Генрика Пестальоцці, а в 1882 р. «Дѣло» про Йосифа Гарібальді. У «Зорі» того самого року надрукував також Володимир Масляк поезійку: «Серенада, послѣдованє італіянському». Із закарпатських видань зазначу, що «Карпаты» 1883 р. дав статтю Олександра Гомичкова: «Путешествіе угорскихъ писателей въ Туринъ и Парижъ». Це були перші почини зацікавлення австрійських і угорських українців італійськими справами. З того часу пішли частіші описи подорожів по Італії й ширше зацікавлення італійським письменством та італійським духовим життям—аж до поважніших спроб із того боку від часів Івана Франка.

¹⁾ Во-л. Терлецького пригадав у цікавій статті: І. Кривецький Від апостольства до апостазії. Як ми «обєднували» Схід з Римом. *Нова Зоря* 1929 р., ч. 45; і його-ж: Подорожі Українців по чужині.—*Нова Зоря* 1929 р., ч. 59.

Рівнобіжно з тим прокидається зацікавлення Італією також і на Східній Україні. Вже Тарас Шевченко хотів побувати в Італії, щоб образуватися в малярстві, але благородні наміри Пантелеймона й Ганни Кулішів, що хотіли взяти Шевченка на свій кошт до Італії, розбилися несподіваним арештуванням Шевченка й Куліша у квітні 1847 р.

За те твори Шевченка викликали деяке зацікавлення в Італії ¹⁾ — що правда аж у наших часах. У видавництві: I Nostri Quaderni—Абруццо 1924 р. подав статтю: Wolfgango Giusti, Letteratura Ucraina — а в ній окрім перекладу народніх пісень і двох поезій Маркіяна Шашкевича—також і переклад 3-ох поезій Шевченка. Далі відомий місячник: L' Eugora Orientale за 1921 р. згадав про Шевченка у статті: Ucraina. Lingua e letteratura ucraina й помістив статті: E. L. S. (Ettore Lo Gatto), Il poeta Scevcenko—з нагоди книжки А. Єнсена про Шевченка; та: Savcenko Th., Note su Scevcenko quale artista e critico.

Але найзамітніша була спроба видати 1926 р. вибір поезій Шевченка в італійському перекладі. Цей переклад вже зложено в друкарні, але він таки не появився, бо, здається, забракло грошей для його видання. Одначе його коректурний примірник знаходиться в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові й на нього звернув мою увагу В. Дорошенко. Подаю короткий опис цієї невиданої книжки. Вона має титул: T a g a s S c e v - s e n s o Liriche Scelte dal «Cobsar» Versione dall' ucraino—prefazione e note di M l a d a L i p o v e t z k a e C e s a r e M e a n o G. B. Pavia et C. Torino—Milano—Firenze—Roma—Napoli—Palermo; XLII—64 стор. 8°. Книжку присвячено: A tutti gli Ucraini che soffrono il dolore di Scevcenco e sognano il suo sogno i traduttori da questa libera Italia dedicano. Torino, Gennaio 1926. Зразу йде така:

Avvertenza Traducendo queste liriche abbiamo obbedito alle norme que a parer nostro valgone—e sole valgone—a rendere possibile la traduzione della poesia. Abbiamo cercato, con ogni fatica e con ogni pazienza, di trovare per ciascun canto l' equivalente ritmico (non metrico) e, quel que più conta, l'equivalente lirico. Questa—sempre a parer nostro—é la vera fedeltá di cui ogni traduttore d'opere poetiche deve sentire l'oneroso ma inevitabile dovere. M. L.—C. M. У: Prefazione (стор. V—XLII), складений з 3-ох розділів, говориться про Україну,

¹⁾ Про те є окрема стаття: N. R. Шевченко в Італії.—«Наша Бесіда», Варшава, 1926 р. ч. 3, ст. 14. Всі відомості про Шевченка в Італії завдячую ласкавим вказівкам Володимира Дорошенка.

Шевченка й його поезію. Підписали її: Torino, Gennaio 1926. M. L. S. M. В книжці подано 38 поезій Шевченка, розділених на такі відділи: I. Idilli; II. Inni e poemi; III. Elegie. З більших поем перекладено: La notte di Taras; II Cobsâr; Caucaso.

Подаю дві спроби перекладу:

L a s e r a.

Tutt' intorno alla casa,
c'è un giardino di ciliegi.
Tutt' intorno di ciliegi,
ronzano i calabroni.
Tornano, gli aratori, con l'aratro.
Cantano, le fanciulle, camminando.
Aspettano, le madri, con la cena.
Ora, sotto i ciliegi,
la famiglia siede a mensa.
Prema, una stella, e s'accende.
E la stella del vespro. La figlia
reca la cena in tavola. La madre
le vorrebbe insegnare... Ma non può.
L'usignuolo le tronca la parola.
Ora la madre dispone,
vicino alla casa,
i più piccoli figli.
Li fa addormentare.
Si addormenta con loro... Tutto tace.
Soltanto le fanciulle,
non tacciono, e l'usignuolo.

Або початок:

C a u c a s o.

Monti su monti,
monti dietro monti,
tutti fasciati di nubi...
Quivi si semina il dolore,
e lo s'innafia col sangue.
Quivi, dall'alba dei secoli,
sotto il rostro dell'aquila che rompe
il suo costato e divora il suo cuore,
e non può divorarlo del tutto,
e non può tutto bere il suo sangue,
perchè quel core rinasce,
sempre rinasce, e ride...

Ці уривки дають нам уявлення про оці переклади. Треба жалувати, що вони не вийшли.

Пантелеймонові Кулішеві довелося таки відвідати Італію й про те пише він не раз у своїх листах. Італійськими мотивами навіяні й деякі поезії Куліша, як н. пр.: Lago maggiore, де маємо такий італійський краєвид:

«Сади—виногради
В воду поринають;

Поуз беріг ясні смуги
Як срібло сияють»¹⁾.

Окрему поезійку написав Куліш: До Данта, прочитавши його поему «Пекло»—у Дантових строфах-терцинах²⁾.

Також Марко-Вовчок побувала якийсь час в Італії, а її «Марусю» перекладено й італійською мовою.

Дуже важна для італійсько—українських взаємин є невеличка книжечка, на 44 стор. друку мал. 8°, написана М. Драгомановим п. н.: *Ukraino. Il Movimento Letterario Ruteno in Russia e Galizia (1798—1872) (Estratto dalla Rivista Europea—Anno IV. Vol. I. e II). Firenze 1873*—перша справді поважна й докладніша спроба познайомити Італію з цілістю українського літературного руху³⁾. Ця замітна книжечка обіймає два розділи: I. *Etnografia e Storia*; II. *Letteratura*. Свою працю кінчить Драгоманів словами: *Possiamo dire, che non solamente la sorte futura de Galizia, ma anche la sorte della nazionalità polacca e l'avvenire dipende dalla giustizia e dalla prudenza del contegno dei polacchi in Galizia verso il popolo russo (себто українського) di detto paese. Dunque in Galizia si riscontrano molte importanti questioni, che danno alle nazionali relazioni e alle cose letterarie di questa provincia un considerevole interesse per tutto il mondo slavo. Цією брошурою здобув собі М. Драгоманів безсмертну славу виведення української справи перед форум Європи.*

Близький Драгоманову Іван Франко при своїх широких літературних інтересах не поминув також Італії. Він дав не тільки такі переклади, як: М. Річчі (папа Лев XIII), «Жіночий швидкий двоколісник» (з латинської мови); Джордано Бруно, «Дев'ять сліпих»; і Д' Анунціо, «Святий Пантелеон»; але й присвятив найкращому розділові італійського письменства окрему більшу працю: «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Житє поета і вибір з його поезії» (Львів 1913). Тут Франко характеризує середні віки й оповідає про Данта, ілюструючи усе своїми власними, дуже добрими перекладами з тодішньої італійської літератури. І так маємо тут між іншими переклади: італійського гимну св. Франціска з Ассізі; славної канцони про повстання любови Гвідона Гвінічеллі з Больоньї;

¹⁾ Твори Пантелеймона Куліша. Том перший. У Львові 1908, ст. 111—112. ²⁾ Там саме, ст. 112—113. ³⁾ Вже не так гарно вийшла брошура: *Enrico Insabato, Italia e Ukraina. Roma 1929, 4°, стор. 22.* Змістом її: доповідь про Україну в філологічному кружку в Ліворно. Відомості про Україну тут неповні й не все певні; але все таки для українсько-італійських відносин має й ця праця вагу.

із поезій Гвідона Кавальканти; сонета Чекко Анґолієрі з Сієни й ін. Обговорюючи докладно Данте, як людину й письменника, Франко дає численні переклади з його творів та загалом дає в IV-ому розділі вибір ліричної та дидактичної поезії Данта—числом 30. У V—VII-ому розділах маємо вибір найкращих місць із «Божественної комедії» великого фльорентійця. Переклади подані віршами, хоч не римованими, але з задержанням по змозі форми Дантових поезій... Книжка Франка це без сумніву дуже важний вклад в українське письменство—вона жде ще відповідної оцінки. Крім того займався І. Франко ще не раз італійською літературою, подаючи у «Літературно-Науковому Вістнику» огляди італійської літератури (про Кардучча й інші) і под.

З особою М. Драгоманова зв'язана ще одна величня постать в українському письменстві—його сестрінка Лєся Українка. Приневолена важкою недугою, перебувала вона часто по тепліших краях і провела дві зими в Сан Ремо, на Італійській Рів'єрі (в 1901—1903 рр.). Цей побут відбився й на її поезії, обогативши її італійськими мотивами. З часу побуту Лєсі Українки в Італії маємо й деякі поезії з циклу: «Осінні співи». В поезійці: «Де тії струни» (1902) кличе письменниця з вродженою їй силою слова:

«Полум'ям вічним на жах всім нащадкам
Дантове пекло палає;
Пекло страшніше горить в нашім краю,—
Чом же в нас Данта немає?»

А в поезії: «Дим», написаній у Сан Ремо 1903 р., згадує вона:

«І я дивилась
На ті бездимні села італьянські
(Вогню малого для «поленти» досить),
На ріжкові поля, страшні «різаца»,
Де невидимкою малярія літає»...

І далі—Самп'єрдарена, остання стація перед Генуєю, й вкінці сама Генуя:

«Я глянула: немов високі щогли
У пристані великій бовваніли
Крізь сиву млу тонкії комини»...

У Сан Ремо написана й поемка: «Бранець», якої дія відбувається на італійській землі. Вкінці в циклу: «З подорожньої книжки» знаходимо переспів еротичної «Італійської народньої пісні».

З інших творів Лєсі Українки дотикають Італії ще дві її драматичні поеми. Одна—це велика драма «Руфін і Прісцілла», написана в 1906—1909 рр. Дія проходить в Римі в першу

добу християнства. Друга має назву: «У катакомбах», також із перших часів християнства ¹⁾.

І ще один український письменник шукав у подорожах також і по Італії, Капрі й Сіцилії ліку на свою недугу. Це був великий новеліст Михайло Коцюбинський ²⁾. І ці подорожі полишили свій слід на деяких його кращих творах. «Хвала життю» (1912 р.)—відбувається на руїнах Мессіни після землетрусу—одначе серед чудової сіцилійської природи, повної сонця, простору, квітів, гри барв... Подібний настрої бачимо й у новелі «На острові»—у лебединому співі Коцюбинського.

Згадаю ще Володимира Самійленка (нар. 1864 р.), що у своїх поезіях виявляє між іншими деякий вплив Петрарки й Данте. Він навіть каже в одному сонеті:

«Я не Петрарка—ти ж нова Лаура,
Ти може краща, ніж вона була».

Самійленко переклав також 10 пісень Дантового «Пекла». Ось перша строфа III-ої пісні:

«Крізь мене йдуть до городу скорботи;
Крізь мене йдуть до вічного плачу;
Крізь мене йдуть межи народ пропащий»...

Як бачимо, переклад неримований, хоч форма й строфа зрештою додержана. Самійленко переклав також 5 поезій Ади Негрі ³⁾.

З галицьких поетів студював якийсь час в українській колегії в Римі Петро Карманський. Тут вивчився він італійської мови й розчитувався в італійських поетах, що опісля мали добрий вплив на його поезію. Не вдаючись в ближче означення того впливу, зазначу, що вже в першій збірці його поезій п. н. «З теки самоубійця. Львів 1899». говорить він про те, як то: «Данта пекло грає в груди». Найбільше італійських впливів виявляє збірка поезій Карманського: «Пливем по морі тьми» (Львів 1909). Початковий *Leitmotiv* має дату: Львів 17. VI. 908. Цикль: «В ярмі» має на початку італійський цитат із Джузеппе Кардуччі; цикль: «Над срібним плесом моря»—з італійської пісні баркарів; цикль: «А може по літах розпуки» і «Coda»—з Л. Стеккетті; цикль: *Finale*—з М. Рапізарді. Крім того мають і деякі поодинокі поезії цитати з різних італійських поетів. Також і в збірці ліричних поезій Карманського: «Ой люлі, смутку» (Львів 1906) бачимо або італійський титул одної поезії: *Voggei togig*, або інша

¹⁾ Короткий огляд цих драм гл. у гарній статті Б. Якубського: «Творчий шлях Лесі Українки». Л е с я У к р а ї н к а. Твори. Том I. Київ, 1927. ²⁾ С е р г і й Є ф р е м о в. Михайло Коцюбинський. Київ-Ляйпціг, ст. 58. ³⁾ В. Самійленко. Вибрані твори. 1926.

(«Поринуть дні за днями»...) написана на березі Тирренського моря, або н. пр. «Рим» має ширші описи:

«В алеях кипарисів
Царив важкий спокій,
Шуміли горді кедри
І тьохкав соловій»...

Або нарешті цикль: «Надгробні стихирі» має цитат із саркофага Л. Антонія в Лятеранському Музеї в Римі. Та найзамітнішою поезією П. Карманського на італійські мотиви є поема: «Під дубом Тасса», написана в Тіволі 26. VIII. 1903 р. Карманський, перекладав також дещо з італійського.

Згадати б тут ще, що відомий письменник Василь Щурат дав гарні переклади також з італійських поетів, н. пр. з Уго Фоскальо, Віченцомонті й інш.¹⁾

До тих літературних зв'язків треба додати ще деякі новіші описи подорожів по Італії²⁾. Священик В. Чернецький дав: «Згадки зь подорожи въ Римъ» (Львів 1894) та: Старый и Новый Римъ. Записки зь паломн. поездки Русиновъ въ 1902 р.» (Коломия 1904). Прегарні згадки про Сіцилію з описом Етні й Генуї знаходимо й у Ярослава Окуневського з датою: Катанія в серпні 1892 р.³⁾ Також О. Галичанка (Кисілевська) описує в своїх: «Вражіннях з дороги»: Тівольські каскади; перший вечір у Венеції; Сан Ремо; італійський карнавал (у Сан Ремо); та прогульку по Рів'єрі. А Степан Левинський затитулював свою книжку: «Від Везувія до пісків Сагари» (Львів 1926). Дрібніші описи подорожів по Італії лишаю на боці, а згадаю ще дуже цікаві статті акад. Мих. Грушевського: «По світу. З подорожніх вражіннь», друковані в «Літературно-Науковому Вістнику» в 1908 і 1909 рр. Це, здається, найбагатіші описи подорожів по різних італійських місцях, що вийшли з-під пера українця. Тут маємо вражіння з Венеції із згадками про її минуле й артистичні пам'ятки; ширші описи Фльоренції та її пишноти; докладніші картини з Риму; а далі: Неаполь, Везувій, Помпеї... Усе те перетикане споминами, радісними й гіркими рефлексіями, яскравими образками—словом: вражіння дуже живі. Автор добачує усюди аналогії й зв'язки з Україною й її життям (Франц Скорина, фльорентійська унія, невільництво)—і тому опис подорожі читається з великим

¹⁾ Н. пр. у збірці: Василь Щурат. Поезія ХІХ. віка. Перша часть. Видання К. Студинського. Випуск І. Львів 1903. ²⁾ Їх вичисляє: І. Кривецький. Подорожі Українців по чужині. Нова Зоря, 1929 р., ч. 59. ³⁾ Ярослав Окуневський. Листи з Чужини. Том І. Чернівці 1898, ст. 21—32, 37—50.

зацікавленням. До деяких глибоких гадок цих подорожніх вражіннь ще вернемо.

Поза тими широкими згадками знаходимо в «Літературно-Науковому Вістнику» до 1914 р. вже не багато статей про Італію чи перекладів італійських писань. Перекладено тут: з поезії Мікель Анджельо (П. Граб, XIII т.), оповідання Джордана Бруно (І. Франко, X т.), кільканадцять поезій Ади Неґрі, оповідання Габрієля Д'Анунціо, з діалогів Джакомо Леопарді (П. Карманський); канцону Петрарки: «Італія» (Іван Стешенко, 56 т. 1911 р.) і декілька інших писень. Із статей про Італію маємо: Жанруа Альфред, Данте Аліґієрі; Ф. Йодль, Джордано Бруно (оба в перекладі І. Франка); М. Лозинський, Герой з'єдинення Італії й інш..

Так представляються в головних рисах взаємини Італії з Україною до 1914 р. В часі великої світової війни й після неї зв'язки України з Італією—безпосередні й посередні—зросли дуже вже хочби тому, що Італії приходилось не раз відіграти важну ролю навіть у рішенні долі України. Але усе те вимагає ще окремих студій. Подібно й зв'язки Радянської України з Італією (торговельні, політичні, культурні) надто складні, щоби їх вміщати в рамці цієї невеличкої й побіжної статті. Усі ті справи полишаю до окремої праці.

З післявоєнного часу згадаю тільки, що зближення України до Італії стає в найновіших часах що раз більше реальним фактом. Доказом того хочби таке заслужене видавництво, як відомий місячник: *L' Europa Orientale. Rivista storica e politica. Pubblicata a cura dell'Istituto Per L' Europa Orientale. Direttori: Dott. Amadeo Gianini (Рим), Dott. Ettore Lo Gatto (Неаполь)*. За 9 літ свого існування помістив цей часопис окрім згаданих статей про Шевченка ще такі замітніші праці про Україну: *Elia Bogciak, L'atamanno ucraino Filippo Orlik su Dante (1924, 3)*—тут розказано, що Данте мав вплив у життю Орлика, який носив його з собою у виданні 1727 р., бо Орлик знав італійську мову й кореспондував з своїми приятелями в Римі і в Венеції; *Eugenio Romer, La situazione delle nazionalità nella Galizia orientale (1922, 6-7)*, при чому редактор (A. Palmieri) додає в примітці між іншими: *Noi non possiamo prendere la parte di giudici nelle lotte delle nuove nazionalità. I confronti statistici del Romer forse susciteranno obiezioni in altri campi;... Situazione giuridica della Galizia Orientale (1922, 4-5); A. P., Note economiche sulla Galizia Orientale (ibid.); A. P. Bibliografia dell' indipendenza*

ukraina (1922, 2); T. Galip Gafenko: L' Indipendenza dell' Ukraina nel trattato di Riga e il punto di vista dei nazionalisti Ucraini (1921, 1); N. F., Ucraina (1921, 4)—про видання Українського Соціологічного Інституту; I. Grinenco, Note Ucraine (1921, 5)—політичні—економічні; I. Gr., Ucraina (ibid.)—український університет у Празі; Il movimento culturale ucraino (1929, 2)—науковий рух у Львові й Києві; A. Palmieri, La geografia politica dell' Ukraina sovietista (1926, 2); Michele Jeremjev, La questione ucraina all' epoca del risorgimento italiano (1928, 9-10); Eugenio Onatsky, Il problema Ucraino attraverso la storia (1928, 7-8); E. Lo Gatto, Sciti e Unni (1929, 3-4); Pr. A. Wolkonsky, Come la Storia della Russia premongolica può divenire una questione di attualità (1929, 3-4); Pr. A. Wolkonsky, «Russ» del sud e «Russ» del nord (1929, 5-6); Eugenio Onatsky, Russia e Ucraina (ibid).

Як бачимо маємо тут ряд статей, що оглядають українські проблеми з різних становищ і поглядів.

XII. Італійські слова в українській мові. Питання про вплив України на Італію. Кінцеві замітки.

Подорожуючи по Італії й стикаючись з італійцями в рідньому краю, мусіли українці знайомитись бодай дещо з італійською мовою. Та знання цієї мови на Україні поширюється більше, здається, аж з другою половиною XVII ст. Тоді й появляються частіше італійські книжки на Україні. Мабуть українські проповідники другої половини XVII стол., читали й італійські писання, хоч вже в першій половині того століття складає Ужевич італійську граматику для українців у Римі, а у XVIII ст. аж до поч. XIX-ого стає італійська книжка звичайним інвентарем українських бібліотек Галичини—не тільки міських. Видно це ще й тепер хочби з таких бібліотек, як василіян у Львові й Крехові, парохіяльна в Старому Самборі й под. З першою половиною XIX ст. упадає знання італійської мови на Західній Україні, а піднімається аж із кінцем XIX і в XX ст.

В український словар попало й певне число італійських слів—переважно як загально європейське добро. Виписую ті слова (далеко ще не всі!) хочби на основі книжки: «Др. Zenon Кузеля і Микола Чайковський, Словарь рідких слів» (Чернівці 1910): авізо-оповістка, повідомне письмо, легкий корабель; авізувати—повідомляти; адамашок—рід матерії; ажіо—доплата різниці при мінянню грошей; ажіотаж—спекуляція при мінянню

грошей; гра на біржі; альтана—бесідка; арія—порядок тонів, мелодія; арлекін—сміхунець, штукар, комедіант; арлекінада—смішна історія, вигадка, комедія; артіль—спілка для зарібку; артільщик—член артілі; баласури, барасулі—скляні пацьорки, ковтки; баляда—рід поезії; банджюр, бандюра—калабаня; бандит—розбійник; бандитизм—розбишацтво; бандура, бандурист; банкир—власник банку, купець, що займається виміною грошей; банковий; барітон—рід голосу; барітоніст; барка—малий корабель, човен без покладу; баркароля—рід човна, спів ґондольєрів; барок—рід стилю; барокковий; бас—рід голосу, музичний інструмент; басетля—музичний інструмент; баста—доволі; кінець; бастард—безбатченко, у звірят: мішанець; бастонада—биття киями; батута—такт, паличка для надавання такту; Беатріче—не тільки ім'я власне, але й: любка; беллядонна—вовча ягода; бельведер—місце з гарним видом, музей; бемол—музичний значок; бергамо (турецько-італ.)—рід грушки; білянс—замкнення рахунків; бірбант (італ. пол.)—легкодух, гуляка; бірич—возний, окличник; блянко—рід векселя; *in bianco*—без означення; браво—славно; бравура—відвага, зухвалість, незвичайна вправа в музиці; бревєрія (італ. пол.)—буча, суперечка; бриґантина—рід корабля; брика, бричка—рід воза; бриль—капелюх; бронза—рід металю; бронзувати; бурдель—публичний дім; бюст—погруддя; валюта—вартість гроша; вампір—рід лилика, лихвар; вендетта—крівава пімста, віледж'ятура—побут на селі; віртуоз—мистець; ґаза—рід матерії; ґольф—морський залив; ґондол'єр—італійський весляр; ґондоля—рід човна; ґраніт—рід каменя; ґрота—печера; детто—те саме; дисконт—рід проценту; дисконтувати—потручувати, продавати векслі перед терміном плачення; діва—улюблена співачка; дилетант; дилетантизм; дісажіо—біржевий вираз; дожа; дуєт; дук (лат. італ.)—рід діточої гри; імпресаріо—підприємець; імпровізація; імпровізувати; індосамент—векслевий вислів; інкасент—що відбирає гроші; інкасувати—стягати гроші; інкоґніто—без відома загалу; інфлюєнца—недуга; іредента; іредентист; кавалер—лицар; каватіна—рід пісні; каденца—скаля; казарма; калярепа; каляфіор; камора—тайне товариство; Каносса—і в переносному значінні; кантата; кантілена; канціонал; канцона; капеля; карикатура; карита; карнавал; артач—гарматня куля; каруца (італ. румун.)—карита; к а; касино; касієр; касієрство; катастер—спис і оцінка майна; кватерно—4 предмети; клярнет—музичний інструмент; кондотьєр; конфет—цукорки; конфетті—ріжнобарвні паперці; корделяс—рід ножа; корсо—біг, весняна

забава, гарна вулиця; корсар; лібретто; лідо—морське по-бережжя; лімонада; ліра—монета; ліста—спис; лягуна—озеро, багно; лазарет; лязароні—жебрак; льодж'я—галерія; льомбард—заставничий уряд; маґазин (араб.-італ.); мадриґал—рід вірша; майоліка—рід гончарських виробів; макарон; макаронізм; макаронічний; макіявелізм—підступне поступовання; Мадонна; малмазія—рід вина; малярія—недуга; манатка—хустинка, лиха одіж, усе добро; мандоліна—музичний інструмент; манкамент—недостаток, вада; манко—брак, недобір; мараскіно—рід горівки; маркетанка—військова перекупка; маска; маскарада; маскуватися; мата—плетінка; рогожа; мафія—тайне товариство; меццо-сопран—жіночий голос; моделювати; модель; моделька; мозаїка; муштарда—рід приправи; обліґо—порука; окаріна—рід інструменту; олера; оперета; остерія—гостинниця; палядин—лицар; парере—осуд знавців; партитура; пат—при грі в шахи; паяц; пікольо—рід флета, послугач у гостинниці; піон—хлопець у шахах, прилад для показання напрямку; пістолет, пістоля; подеста—війт; полента—страва з кукурузи; поліца—посвідка заплати забезпечення; помаранча; п'яніно; п'яніст; речитатив; Рів'єра—морське побережжя; римеса—рід заплати; ріторнеля—рід пригравки; розоліс—рід горівки; рококо—стиль; румор—галас; саллямі—рід ковбаси; сальдо—ріжниця в рахунках; сальдувати—вирівняти рахунок; сальтареля—рід танцю; сальто—скок; сальто мортале—небезпечний скок, нагла зміна переконання; сальфетка—сервета; сект—рід вина; серенада; сіціліянка—рід пісні; с'єста—полудневий відпочинок; сіньор—пан; сірокко—рід вітру; скаля; соліст; сольо; сальд—рід гроша; сальфатара—отвір вулькана; соната; сонатіна; сонет; сопран—високий голос; следитор—що висилає; спедиція; станіоль—бляшка з цини; станца; сторнс—поправлення позиції в касовій книжці; страца—купецька книжка; супертара—потручення з ваги товару; сутана—священничий одяг; суфїт—стеля; табака; таверна—гостинниця; тамбуріно—рід тарабана; тандита лихий товар; тара—вага опакування; тарантеля—рід павука; тарок—гра в карти; темпо; тенута—аренда землі; теракота—рід глини; тіволі—рід огордів; торбан—музичний інструмент; торс—погруддя; траб—біг коня; трабант; травестія; трансіто—перевіз товарів; трата—рід вексля; трель—музичний вислів; трема; турмалін—рід мінерала; фазот—рід труби; фальцет—рід голосу; фаціята—піддашня, пика; фйокуватися—прибиратися; фінал; фінта—підступ; ф'яско—невдача; фоліо; фоліял; фоліянт; фора—ще раз; форестьєр—чужинець; форнір—рід налілок; фортеп'ян;

фрески; фуга—в музиці; цедулка—записка; цекін—лелітка; цитаделя; чентезімо—рід гроша; чічероне—провідник; шкіц—нарис; шконтр—перевірка рахунків; шпагат—рід шнурка; штахети—частокіл; штилет.

Цей список слів веде нас туди, куди вів нас дотеперішній дослід. Італійські слова в українській мові уживаються найчастіше в банкових, торговельних або мистецьких (звичайно музичних) висловах. Цих слів, як бачимо, не мало; знайшлось би їх, як згадано, ще більше.

У розгляді італійсько-українських взаємин звернено увагу майже виключно на впливи з боку Італії; українських впливів на Італію не порушувано. Чи таких українських впливів не було зовсім? Без сумніву мусіли бути й такі впливи, тільки вони не виступають так виразно, як італійські. Все ж таки підкреслюю такі факти, як діяльність Юрія Дрогобича, Володимира Терлецького й под. Не забуваймо також про те, що й українське мистецтво полишило хоч невеличкий слід в італійському. Вже згадано про мистецькі твори декого з українців по італійських музеях. Таких вісток знайшлось би більше, тільки вони не зібрані ще. У 1920 р. збирався видавати під назвою: «Україніса. Пам'ятники Української старовини в Італії, Франції і Швейцарії» гр. Михайло Тишкевич історичні пам'ятки України, зібрані за кордоном. Там мали знайтися між іншими: портрет київського митрополита Ісидора з фрески Беноцці Гоццолі в каплиці Ріккарді (Медічі) у Фльоренції; портрет Роксоляни, дружини Солімана I., з галерії Уффіці у Фльоренції; українські костюми з цікавої книжки венеціанця Цезара Вечеліо з Ватиканської бібліотеки, де русини (Rusiani) яскраво відокремлені від московитів (Moscoviti); окремо мали вийти знімки з стародавніх географічних карт у Ватиканській бібліотеці на стінах Ватиканської палати і в галерії Корсіні XVI ст.—усюди тут Україна відокремлена під назвою Сарматія ¹⁾. Та це видання так і не вийшло ²⁾.

Зрештою що до того українського впливу повторимо не-веселі рефлексії акад. М. Грушевського з Фльоренції: «Взагалі

¹⁾ Віденська «В о л я» 1920 р., II, 1, ст. 35. ²⁾ По італійських цвинтарях розкинено й могили українців, але про них маємо мало вісток. Ось н. пр. є згадка про могилу галицького діяча д-ра Амвросія Яновського, що вмер у Римі 2 березня 1884 р. у 74-ому році життя. Його надгробний пам'ятник має написи: український і латинський. Фотографію цього пам'ятника подав: В р е м е н н и к ь Інститута Ставропігійського—Львів 1892, додаючи на стор. 216—218 некролог А. Яновського, якого смерть стрінула в часі його подорожі по Італії, перед від'їздом до Австрії.

приглядаючися старому життю тутешньому, на кождім кроці стрічаємо пригадки впливів, які мало воно на життя наше—на нашу матеріяльну культуру—духове життє, чи безпосередньо, чи за посередництвом народів, які ближше стояли до сього італійського життя—німців, поляків, угрів. Маса італійських термінів в нашій мові, старій і сучасній, свідчить про це від «барвінків» і «любистків» до «фашій», і «скринь». І zarazом—повний брак яких небудь слідів, яких небудь відгуків українського життя на сім італійським ґрунті. Розуміється, в дійсності такі відгуки долітали, українське життя брало певну участь в тутешнім життю, хоч не безпосередньо, то через другі руки; як не ідеями і взірцями, то хоч матеріяльними, сказати б, засобами. Не мало українського гроша пішло на сі розкішні будови, на сі бронзи й мармори, чи в Фльоренції, чи в Венеції, чи в Генуї, чи в Римі. Не мало з'їли тут українського хліба від найдавніших часів до нинішнього дня, переносили українських шкір, спалили українського дерева. Богато українських рук невільницьких, чоловічих і жіночих, замітало ці гладкі плити улиць, сі широкі сходи палат. Богато й крові української, сеї невільницької, пішло в кров тутешньої людности. Протягом всього середньовіччя, і пізніше, в блискучі часи відродження, маса невільника уживано в домашнім побуті італійським, і головні транспорти його ішли з чорноморського побережжя, а в них дуже важну роль і найліпшу репутацію мали «білі татари»—біляві невільники—з кримського татарського ринку і великоросійських країв. Особливо на невільниці з наших сторін був великий попит і ціна... Подумати, що кождий третій або четвертий невільник з тисяч тих нещасних рабів був наш земляк XV в. або початків XVI. Що сі розкішні меценати, діячі і артисти тих часів так гойно користали з праці, поту і крові нашого бідного люду»... ¹⁾

Тому зверхні познаки не повинні нас милити. Хто знає, чи ті українські невільники не полишили якого сліду в італійській пісні, мелодії або в тамошніх танцях і под. Але це справа майбутніх уважних дослідів.

Переглядаючи усе сказане, можемо дійти до таких загальних висновків:

1) З політичного боку вплив Італії на Україну був переважно неприязний.

¹⁾ Мих, Грушевський. По світу. Літературно-Науковий Вістник, 1908 р., т. 44, ст. 489—490.

- 2) У торгівлі з Україною мала Італія все великі користі.
- 3) У релігійному житті України вплив Італії вносив свіжий фермент в українське життя й причинився до зближення України з Заходом Європи.
- 4) З культурного боку Італія впливала переважно корисно на Україну.

Кінчаючи свої помічення, я висловлю побажання, щоби моя стаття (хоч яка побіжна) причинилася до більшого зближення між українським та італійським народом, до ближчого обопільного пізнання та до тісніших зв'язків між ними. Оба народи мають такі цінності, що тільки можуть скористати на такому зближенні...

АЙЗЕНШТОК

№ 5591/9

(9+28)

ВНООФ

Звірено 20 10 р.